

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

S Z Ö T S F A R K Á S,
THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 kor.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1907.

TARTALOM.

I. Értékezesek és tanulmányok.	Lapszám
1. Egyetemes püspök. <i>Dr. Masznyik Endre</i>	499
2. A vallásról, <i>Dr. Schneller István</i>	512
3. Kálvin a barátai körében, <i>Dr. Márk Ferencz</i>	520
II. Tárca.	
A tanítvány, a kit Jézus szeret, <i>Takaró Géza</i>	527
III. Irodalmi szemle.	
a) Hazai irodalom:	
1. Mészáros János: A keresztyenség lényege, szászéki egyházi beszédek alakjában, —s —s	542
2. Ravasz László: Bevezetés a gyakorlati theológiába, <i>Sz. M.</i>	547
3. Horváth Zoltán: A teremtés napjai, <i>Sz. M.</i>	549
4. Vallás, hit és szabadság A genfi vallásos kongresszuson tartott felolvasások és beszédek. <i>V. F.</i>	551
5. A Koszorú füzetek 1907. évi sorozata, <i>Sz. F.</i>	553
6. Madách-Kármán: Az ember tragediája.	555
7. Könyvészet	557
b) Külföldi irodalom:	
1. Müller I. T.: Die symbolischen Bücher der evang. lutherischen Kirche, <i>Sz. M.</i>	559
2. Stein L.: Die Anfänge der menschlichen Kultur <i>Sz. M.</i>	560

Kérelem.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy lakásváltoztatásukat a kiadóhivatalban (Hornyánszky Viktor nyomdája, VI., Aradi-u. 14.) bejelenteni sziveskedjenek.

A könyvkiadókat és írókat fölkérjük, hogy kiadványaik és műveik egy-egy példányát ismertetés végett a **Protestáns Szemle** szerkesztőségébe (IX., Kálvintér 7. sz.) beküldeni sziveskedjenek. A **Protestáns Szemlébe** szánt kéziratok szintén a szerkesztőségbe küldendők.

Egyetemes püspök.

(Az 1907/8-iki theol. akad. iskolai év megnyitása alkalmából.)

Az egyetemes evang. egyház theol. akadémiája fennállásának huszonötödik éve határán és a második negyedszázad küszöbén, szivemben végtelen hálaérzettől elteltén áldott jó Istenünk végtelen kegyelme iránt, szememet nem a mult időknek változatos és tanulságos eseményeire, hanem a jelen nagy kérdéseire s még nagyobb követelményeire függesztem. S e kérdések és követelmények közül kiragadom azt, a mely a legutóbbi napokban vetődött fel s foglalkoztatta a gondolkodó elméket s a mely elől többé kitérni nem lehet.

E nagy kérdés s még nagyobb követelmény az „*egyetemes püspöki hivatal*“-nak evang. egyházunk szervezetébe való beillesztése.

Magát a kérdést, a mely — mint tudjuk — már a legutóbbi zsinat alkalmával is felmerült s mint korkövetelmény és egyházi életszükséglet jelentkezett, az „*Ev. Órálóban*“¹ oly férfiú vetette fel, a kinek személyéhez a gyanúnak, hogy titkolt célok és önző érdekek vezérlik, még csak árnyéka sem férhet, mert jelleménél s állásánál fogva kizárt dolog, hogy az egyetemes püspöki hivatal szervezését más, mint objectiv kényszerítő okok alapján szorgalmazza.

Dr. Zsilinszky Mihály egyházunk azon kevés számú tagjai közé tartozik, a ki az evangeliomi hit és egyház szellemében és szeretetében nőtt nagygyá, a ki annak szolgálatában emésztette fel legjobb erőit, a kinek szive a mi egyházunk felvirágzásáért hevült és lelkesült mindig s a ki amaz eszközök, utak és módok felett, a melyek nagy céljaink elérésére vezetnek, talán a legtöbbet gondolkodott közülünk és ma —

¹ A felvetett eszme fontossága s közérdekű természete készít arra, hogy azzal e becses folyóiratban, a „*Prot. Szemlé*“-ben foglalkozzam.

Dr. M. E.

más nagy és országos gondjaitól szabadulva — mondhatnám, teljesen a mi szent ügyeinknek él, azokért dolgozik és fárad.

Dr. Zsilinszky Mihály az a férfiú, a ki a történéseket éles vizsgáló szemmel figyelve, a jelenségeket érdemleges bírálat alá veti s a tényekből levonja kérlelhetlenül a következtetéseket. Őt tetszetős jelszavak, tires s nagyképűsködő frázisok meg nem tévesztik. Diagnózisa biztos — és szinte kétségbeejtő: *a magyar protestantismus, közelebb a mi ág. hitv. evangélikus egyházunk halálosan beteg.*

Egykor — akkor *só* voltunk; ma megizetlenedtünk s nem vagyunk immár egyébre valók, mint hogy kivetessünk és megtapodtassunk. Egykor — akkor *hegyen épített város* valánk; ma elrejtettünk s nincs, a ki észrevegyen, keressen, szeressen és megbecsüljön minket. Egykor — akkor *világosság* valánk; ma a bennünk levő világosság is sötétségre változott.

Mi ennek az oka? Legdrágább kincsünk, az „*evangéliom*“ veszítette el talán értékét?

Minden lehetséges, — de ez az egy lehetetlen. Az „*evangéliom*“ ma is ugyanaz, a mi *ős-hajdanta* volt: *Istennek ereje minden hívőnek üdvösségére!* Mi hát az ok? Akármint töröm fejemet, én más feleletet erre a kérdésre nem tudok adni, csupán csak ezt: az a bajunk, az a mi halálos betegségünk oka, hogy egyházteremtő elvünkhöz hűtlenné lettünk, hogy az evangéliom örök fejlődést követelő s biztosító alapjáról letértünk, hogy a korról nem haladunk, a haladó kor szellemével nem számolunk, hogy a régi, elavult betűknél és formáknál megállottunk. Az a bajunk, hogy voltaképp nem is előre, hanem visszafelé megyünk, úgy hogy bizony féltő, — maholnap *ősi ellenségünk* is elibünk vág és a saját fegyverünkkel ver meg minket.

Ez a bajunk.

Ha valaki, — *dr. Zsilinszky Mihály* az, a ki ezt tudja, mert ő magas állásában és széles hatáskörében ezt a mi minden téren való nagy elmaradottságunkat, szellemi restségünket és tehetetlenségünket, társadalmi formátlanságunkat és izléstelenségünket s ráadásul végtelen elanyagiasodásunkat, szóval az *ősök idealismusa, lelkesedése, munkássága, áldozatkészsége* vesztét, kihalását napról-napra látta, tapasztalta. Oh hányszor nyíltak panaszra előttem e miatt ajkai! Senki olyan élénk színnel — s hozzá milyen fájó szívvel! — nem tudta ecsetelni egyházi életünk bajait s mindenfajta nyomorúságát, mint ő. És senki nem gondolkodott annyit s nem tett annyit bajaink orvoslására, mint ő.

Egyházunk iránt való emésztő szerelme és a jobb jövőbe vetett hite készíté őt legközelebb is, hogy megpenditse az „*egyetemes püspöki hivatal*“ szervezésének kérdését. Nagy merészség, szinte hősiesség kellett hozzá, hogy az álló és poshadó tóba ezt a nagy követ beledobja s annak vizét megzavarja.

Megtette, — érdeme. S sok érdem közt nem a legutolsó az előtt, ki e lépésnek fontosságát, — s még inkább, a ki a megpendített eszme messze kiható erejét s áldásos hatását ki tudja számítani.

Elöttem nem volt új a dolog. Azon szerencsés egyének közé tartozom, a kik egykor *dr. Zsilinszky*-nek, a szarvasi lelkes tanárnak, lábainál ültek s a kit ő utóbb érdemetlenül is igaz barátságára méltatott. Mint hálás tanítvány évről-évre meglátogattam őt; gyakorta kedves családi körében is. Meglátogattam, mikor még egyszerű országgyűlési képviselő s b.-csabai egyházfelügyelő volt.

Bizony régen volt az, de igen jól emlékszem, hogy b.-csabai hajlékában már idestova 25 év előtt beszélgettünk arról a témáról, hogyan lehetne püspökeinket önmaguknak visszaadni, vagyis lehetővé tenni fájuk nézve, hogy osztatlan erővel és lelkesedéssel élhessenek magasztos hivatásuknak s ne bénítsa őket a „jó munkában“ ezernyi „apró-cseprő teendő“?

Én akkor — a magam gyarló eszével s vajmi kevés tapasztalatommal — ezt az ideát pendítettem meg: a püspök is pap és mint ilyen, nem lehet nyáj, azaz gyülekezet nélkül, — de mondassék ki, hogy ő nem egy helyi, hanem az összes kerületbeli hívek „*rite vocatus*“-a s jog adatik neki az apostoli munka szélesebb körben való teljesítésére. Más szóval — Pál apostol szerint — ő az a pap, a kire reánehedzik az összes gyülekezetek gondja.

Azóta az idő kereke nagyot fordult — s ime már kiforogta „*az egyetemes püspök*“ eszméjét is. *Egyetemes püspök!* Elég a szót kimondani s már azt hisszük, hogy nyakig benne vagyunk a pápistaságban. És kézzel-lábbal dolgozunk ellene, csak hogy valamiképp testet ne öltjön az eszme.

Hát nézzünk szemébe ennek a „mumus“-nak. Nézzük meg egész közélről.

A ki azt hiszi, hogy *dr. Zsilinszky Mihály* az egyetemes püspöki hivatal szervezésével egyházunk minden baját meg akarja gyógyítani, — az őt nagyon félreérti. Az egyetemes püspöki hivatal sem a Jézus Krisztust, sem az Ő evangéliomát nem pótolja; az egyetemes püspöki hivatal „az új szellem

felébredését“, „az egyházi tan tisztaságát“ sem biztosítja. Az egyetemes püspöki hivatal csak egy új szerv akar lenni a többi mellett, oly funktiók végzésére, a melyekkel „ex offo“ ma senki sem törődik. Vagyis — mint a hogy *dr. Zsilinszky Mihály* contemplálja — egy közeg, a mely az egyetemes ügyeket és érdekeket ápolja, gondozza és védi s az egyetemes intézkedések végrehajtásáról gondoskodik.

Ez eszmére és feladatra én sem mondhatok mást, mint a mit *Poszvék Sándor* kartársam mondott: „Bizony szép, nemes, magasztos egy hivatás! Ideális, fenkölt eszme, mely csakis egy egyházat lángoló szeretettel féltő, nemes érzésű s eszményi gondolkodású léleknek lehet szülöttje.“

Hiszen, ki ne tudná, ki ne látná, hogy az egyetemes ügyek és érdekek ápolása, gondozása és védelme s az egyetemes intézkedések végrehajtása egyházunkban ma egyetlenegy ember, az egyetemes felügyelő vállain nyugszik, a ki bárha minden erejét és idejét szentelné is azoknak, — mégis, állása jellegénél és természeténél fogva, bizonyos (s épp egyházi szempontból eminens értelemben vett fontos ügyek, teszem a papképzés, vallástanítás, theologiai irodalom, kül- és belmissio stb.) téren vezető, ellenőrző, indító és irányító munkára nem vállalkozhatik.

A dolog természete kívánja tehát, hogy *ha van egyetemes eggház, ha vannak egyetemes ügyek, ha van egyetemes felügyelő, — legyen egyetemes püspök is.* E conclusio elől kitérni nem lehet.

Maga, kiváló egyházjogászunk, *Poszvék Sándor* is igazat ad abban *dr. Zsilinszky Mihály*-nak, hogy „egyházalkotmányunk fokozatos hatásainak szervezete a legfelsőbb fokon feltűnően következetlen és csonka“, hogy itt bizonyos logikatlanságra akadunk, — de ő ezt a történeti fejlődés természetes szüleményének tekinti s a hiány pótlására teljesen elegendőnek találná, ha az egyetemes felügyelő és püspök-társelnöke (voltaképp bizony csak közgyűlési elnöktárs!) rendelkezésére nagyobb segédszemélyzetet bocsátanánk.

Hát alig hiszem, hogy ez gyökeres segítség lenne. Az egyetemes egyházi püspök-elnök jog- és hatáskörének szabályozása nélkül ezt a célt, pusztán a segédszemélyzet szaporításával, elérni nem lehet. A szabályozás pedig egyet jelentene *dr. Zsilinszky Mihály* eszméjének elfogadásával és megvalósításával.

Addig, míg nem volt szervezett egyetemes egyház, míg az egyetemes gyűlések voltaképp csak a négy egyházkerület barátságos értekezlete voltak — e feladat égető szükségként

nem jelentkezett, mert sajátlagos értelemben vett egyetemes egyházi, tehát püspöki jog- és hatáskörbe tartozó ügyeink sem voltak. *Ma vannak* s mert vannak, magának a gyakorlati életnek kényszerítő ereje már is kifejlesztett egy oly intézményt, a melynek írott jogalapja nincs s a mely épp az említett sajátlagos egyházi ügyek intézését szolgálja s ez a *közös püspöki értekezlet*. Ki a feje, ki az összehívója, vezetője? — nem tudom. De ha van *ilyen*, az már is egyetemes püspök — in nuce.

Értem én azt — épp a történeti fejlemények s törekvések vizsgálatából —, miért fáztunk mi mindig az egyetemes püspöki, vagy, mint gúnyosan mondogatjuk, „*érseki*“ hivatal felállításától s miért állítottunk egyházunk élére mindig egy világi egyént, mint főfelügyelőt? Tiszteletreméltó s egyházunk lényegéből és hitelvi álláspontjából folyó aggályok készítették erre. Az egyetemes főfelügyelői állás nálunk voltaképp tiltakozás minden róm. katolikus izú hierarchikus törekvés ellen. Ez aggályok ébredtek fel és készítették zúgolódásra minket akkor is, mikor superintendenseinkből püspökök lettek. S íme ma már: szinte tüntetünk „*méltóságos püspökeinkkel*“, — de riadót fújunk, ha közelít a bizonyára „*kegyelmes püspök*“!

Hát pedig az evangélikus egyházra nézve egy cseppet sem veszedelmesebb a hierarchia, mint a kúriarchia, sőt nem tudom én, nem több kárát látjuk-e az utóbbinak?

Hiszen, hogy mást ne is említsek: mik a mi egyházi gyűléseink ma? A ki nem tudná, hová lépett be, alkalmasint azt hinné, hogy valami vármegyei vagy törvényszéki gyűlésbe vetődött. Mindenről tárgyalunk ott a világon élénken, hosszan és sokat, csak a szorosán vett egyházi és vallási kérdésekről nem. Sőt, ha iskolai ügyekre kerül a sor, már akkor is megcsappan az érdeklődés, kiürül a terem. E világ dolgai nagyon is elfoglalták szívünket ott is, a hol ama más világ, az Isten országa szerelmének kellene bennünket hevíteni.

De hogy a dologra térjek: az egyetemes püspöki hivatal szervezésének kérdése ma már égető kérdéssé vált. *Dr. Zsilinszky Mihály*, mint gondolkodó elme, voltaképp csak annak az eszmének adott konkrét kifejezést, a mi ösztönszerűleg mindnyájunk lelkében él: közegyházunk mai zilált, tudatos terv és cél nélkül való s napról-napra tengődő s züllő állapotában nem maradhat. A mai életszervek a jelenkor fokozottabb tevékenységet kívánó igényei kielégítésére elégtelenek. Azért gondoskodnunk kell új életszervekről s első sorban a legszükségesebből s ez az egyetemes püspöki hivatal.

Csak az a kérdés, beilleszthető-e az a mi egyházszer-

vezetünkbe a nélkül, hogy egyházunk lényegével s természetével, hitelvi álláspontunkkal és a gyakorlati élet történeti fejleményeivel összeütközésbe jönnénk?

E szempontokból a kérdéshez különösen *Poszvék Sándor* kartársam szolt hozzá igen érdekes és értékes fejtegetéseiben.

Neki már mindjárt *hitelvi* szempontból is aggályai vannak. Szerinte ugyanis az „*egyetemes püspök*“ javaslatba hozott intézménye egyházunk sajátos, specifikus felfogásával, a főpásztori hivatalra vonatkozó *lutheri elvekkel* összeegyeztetetlen, mert — úgymond: — „Egyházunk tana szerint a püspöki hivatal nem *rendi*, hanem *hivatali* fokozat s annak lényege összeesik a lelkészi hivatás lényegével. Különbség csak annyiban van, a mennyiben a püspökben az *apostoli hivatás* összes feltételei mintegy hatványozott mértékben kell, hogy meglegyenek és működése tág körében érvényesüljenek. A lelkészi hivatal pedig *gyülekezeti hivatal*. A lelkész a gyülekezet megbizottja, mandatariususa. Éppen azért — hitelvi álláspontból kifolyólag — alkotmányunk szerint „*a' püspöknek egyházkerületében rendes lelkészi hivatalt kell viselnie*“. Az egyetemes püspöknek „a gyülekezeti apró-cseprő egyházi teendőktől való felmentése“ egyértelmű volna tehát a püspöki hivatal lényege egyik jellemző vonásának eltörlésével.“

Ez Poszvék Sándor kartársam elvi aggálya.

Hát én aláírom mindazt, a mit a püspöki hivatal lényegéről mond. A püspök és pap között lényegileg nincs különbség — *isteni jog* szerint; de hozzáteszem — hogy egészen tisztán álljon előttünk a dolog: — nincs különbség a pap és a többi hivek közt sem. Mert *isteni jog* szerint mi mindnyájan papok, azaz lelki emberek vagyunk. Az egyházban tehát közöttünk különbséget tenni általában csakis a *hivatal* szempontjából lehet. A hivatal felállításának és betöltésének joga pedig az egyháznak, mint a hívők közösségének Istentől adott ajándéka és azt az egyháztól — mint Melanchthon mondja — el sem is vehetik. Mert a hol egyház van, ott megvan a parancs is: hirdesd az evangéliumot. Azért kell, hogy bírjon az egyház az egyházi szolgák választása és ordinálása jogával is. (Smalk. Czikkék II. R. Melanchthon Értekezése. A püspök hatalmáról.)

De egyházunk épp a hivatal szempontjából a püspökök és pásztorok között tisztán *emberi rend végett* kezdettől fogva mégis némi különbséget tett, s ez a különbség az *ordinálás* (lelkészavatás) jogában csúcsosodott ki, a mennyiben rendszerint a püspök ordinálta az igehirdetőket. S ez a jog aztán

utóbb még inkább kibővült s manap minálunk is pontosan körvonalazott *egyházkormányzati* és *főpásztori* jogokban és kötelességekben jelentkeznek. Ámde — tegyük újra hozzá — mindig csak *emberi* vagyis *egyházi jog* alapján s *emberi* vagyis *egyházi rend* végett.

Így áll hitelvi szempontból a dolog. Már most az a kérdés: megvan-e — konkrét szöveg — a magyarhoni evang. gyülekezeteknek az a joga, hogy saját, Istentől nyert hatalmukból kifolyólag a közegyház élére a közegyházi, kormányzati és főpásztori (általuk törvényileg és szabályzatilag megállapítandó) teendők végzésére *emberi rend végett* egyetemes püspöki hivatalt szervezzenek s egyetemes püspököt választanak?

Hát azt hiszem, e kérdésre éppen *hitelvi* álláspontunkból kifolyólag mást, mint *igenlő* feleletet nem adhatunk. A mily *joggal* állít be egy kerületi püspököt a kerület, épp oly *joggal* állíthat be egy egyetemes püspököt az egyetem. A mint hogy egyetemes felügyelőt már be is állított. Ehhez szó nem férhet.

Szó fér azonban a másik kérdéshez: feltétlenül *szükséges-e*, hogy az az egyetemes püspök egyszersmind *helyi gyülekezeti* lelkész is legyen?

A multban úgy volt; de Egyházalkotmányunk már e százados, mondjuk, ősi gyakorlaton is rést ütött. Akármint csűrjük, csavarjuk a dolgot, az elvet, legalább elvben feladtuk. Püspöknek s így hát egyetemes püspöknek is nemcsak gyakorló lelkész, hanem theologiai tanár is megválasztható s *Poszvék Sándor* tisztelt kartársam tudja legjobban, hogy ez a közelmultban majdhogy nem meg is történt. S találóan emeli ki *dr. Zsilinszky Mihály*, hogy „arról pedig nincs gondoskodás, hogy (az esetleg püspöknek megválasztott) tanár azonnal gyülekezetet szerezzen“. De jó, mondjuk, nem is ezen fordul meg a dolog, hanem magán az *elven*: *a püspöknek kell, hogy gyülekezete is legyen.*

Hát én is azt mondom: kell; de kérdem: nincs az összes gyülekezetektől megválasztott s hivatalába igtatott püspöknek gyülekezete? Hát nem övé-e az összes gyülekezetek gondja? Nem egyik legfőbb hivatása-e, hogy gyülekezetről gyülekezetre járva isteni s emberi jog alapján hirdesse az igét s végezze a főpásztori teendőket? Van-e templom, melynek ajtai meg nem nyílnának előtte s van-e szív, mely főpásztorát igaz örömmel ne fogadná be?

Apostoli hivatását nem teljesítheti külön helyi gyülekezet nélkül? Hát Pál apostolnak volt külön helyi gyülekezete?

Nem; — *hitelvi* nehézség éppenséggel nem állja útját annak, hogy püspökeinket a helyi gyülekezeti gondok vagy — mint *dr. Zsilinszky Mihály* bizonyosan nem a sajátlagos lelkészi, igehirdetői, hanem sok minden egyéb dolgokra gondolva mondja — „az apró-cseprő teendők” alól feloldjuk s őket igazán kerületük püspökévé, illetőleg papjává tegyük.

Jól mondja *Poszvek Sándor* kartársam: lutheri elv, hogy a lelkésznek gyülekezete legyen, illetőleg én fordítva mondanám, hogy a gyülekezetnek lelkésze, vagyis igehirdetője legyen, mert isteni parancs az evangelium hirdetése s mert az igehirdetésen alapszik nálunk minden. De ebből voltakép nem az következik, hogy a püspököt már most okvetlenül valamely helyi gyülekezet magában véve is egy egész embert kívánó papjává tegyük, hanem következik az, hogy a püspök a hatósága alá tartozó gyülekezeteknek igazán főpásztora, valódi apostola legyen. Mert még igazabb lutheri elv, hiszen maga Luther mondja s épp a „*A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról*” irt művében: „Az igehirdetés hivatala a legmagasabb hivatal. Éppen azért, a kire az igehirdetés hivatala ruháztatik, az olyan, *ha tetszik*, keresztelhet, úrvacsorát (misét) szolgáltatathat, a *lelkipásztori teendőket* végezheti, ha pedig nem akarja, megmaradhat *pusztán az igehirdetés* mellett és a keresztelést és a *többi kevésbé fontos dolgokat* másokra bízhatja, a mint Krisztus tette és Pál apostol és más apostolok tették.” (I. Kor. 1, 17.; Apost. Csel. 6, 4.).

Hát igen, — épp ezt akarja *dr. Zsilinszky Mihály*. Akarja, hogy püspökeink s így hát az egyetemes püspök is a maguk joghatósága körében igazán és kizárólag az *apostoli* munkát végezzék, hogy — saját szavai szerint: — „Az egyetemes püspök a gyülekezeti apró-cseprő egyházi teendőktől felmentve, az egyetemes egyházat igazgassa, vezesse, emelje, a hol kell, védje, a kül- és belmissiót irányítsa, a külföldi protestáns hatóságokkal érintkezzék, az egyetemes protestantismus erejét gyarapítsa és ezzel összhangban a hazai egyház-egyetem minden hozott határozatait végrehajtsa.”

Igazi Pál apostoli munka! Ha találunk rá Istentől apostoli kegyadományokkal megáldott alkalmas férfiakat, bizony mérhetlen áldás volna az a mi pusztuló, züllő evangeliumi egyházunkra! S mi — rettegünk ennek még a gondolatától is! Miért? Hát azt is tudom s méltánylom is. Félünk attól, hogy e lépéssel még jobban belemászunk a *római katholicismusba*, félünk attól, hogy ezzel leromboljuk egyházunk alkotmányának *demokratikus* alapjait, azt a szervezetet, a melynek sar-

kalatos alapelve, hogy „minden hatalom az egyházközségből ered“ (Egyh. Alk. 11. §.).

Hát mondom, méltánylom én ezt az aggodalmat, de megvallom: nem értem. Hiszen épp ennek az egyházalkotmányi alapelvnek betetőzéséről és a legmagasb fokon való érvényesítéséről van szó, nem pedig annak lerombolásáról.

Ugyan, kérdem, kitől nyerné nálunk a maga jogát és hatalmát az az egyetemes püspök? Talán a római pápától avagy a koronás királytól? Szó sincs róla. Az az egyetemes püspök épp úgy az összes egyetemi gyülekezetek meghívottja megbizottja, szóval mandatáriusa lenne, mint a hogy az ma az egyetemes felügyelő s mint a hogy most a kerületi püspökök meghívottjai, megbizottjai, szóval mandatáriusai az összes kerületi gyülekezeteknek.

Jogkörét és hatáskörét, — egy szóval minden munkáját a közegyház törvénnyel s szabályokkal állapítaná meg — s legnagyobb lenne szolgálata, de legnagyobb felelőssége is.

Pápistaság ez? Távol legyen. Pápistaság az, mikor a hatalmat szolgálat, a tekintélyt felelősség, a jogot kötelesség és ellenőrzés nélkül állítjuk az intézmények élére. De a hatalmat a szolgálattal, a tekintélyt felelősséggel, a jogot kötelességgel és ellenőrzéssel párosítani, — ez igaz evangéliumi protestáns elv. Mert ne gondoljuk azt, hogy a protestantismusban nincs tekintély, törvény és rend, ellenkezőleg, épp az igazi tekintély, az igazi törvény és igazi rend biztosítják a mi szabadságunk helyes kifejtését és érvényesítését. A mi mai ú. n. evangéliumi protestáns egyházi életünk mind ez értékes javak nélkül szűkölködik. Fejetlenség, iránytalanság, kipkedés-kapkodás, valóságos chaos uralkodik minden téren.

Bizony tanulhatnánk mi valamit a róm. catholicismustól, talán ma többet, mint valaha. S új erőre kapnánk, ha azt, a mit ők rosszul csinálnak, jól csinálnók meg; ha az ő hamis szervezetükben rejlő erőt, egészséges s jól kiépített s talán világgraszoló ev. protestáns szervezetben értékesíteni tudnók, a mint ők értékesítették s értékesítik ma a mi egyetlen erőnket: az igehirdetés hatalmát szóban, *írásban* és tettben.

Nem az egyetemes püspök beállításával adnók mi fel a demokratikus alapot, hanem feladtuk akkor, a mikor a szükség parancsoló kényszere alatt állva a püspök mellé alkalmazott másodlelkészek, irodavezetők s missionáriusok választását a gyülekezetek jogköréből kiragadtuk és a kerületi gyűlésekre, illetőleg valójában a püspökökre bíztuk. S e miatt senki sem jajdult fel, pedig ez már valóban elvfeadás.

Egy dologban azonban feltétlenül igazat adok *Poszvék*

Sándor kartársamnak és ez az, hogy *dr. Zsilinszky Mihály* felveti ugyan a szép és magasztos eszmét, de a mily világosan és határozottan tűzi ki az egyetemes püspök feladatát, oly homályban és tájékozatlanságban hagyja a közvéleményt arra nézve: mi módon lehet a megpendített eszmét meg is valósítani. Pedig itt legalább is annyira fontos a „*hogyan?*“, mint a „*mi?*“

Ez igaz. Ámde az is igaz, hogy ez az eszme megpendítésének érdeméből semmit sem von le, ellenkezőleg, mindnyájunkat kötelez arra, hogy, ha az eszmét egészségesnek és életrevalónak találjuk, gondolkozzunk megvalósításának módozatairól is.

Lám *Poszvék Sándor* kartársam gondolkozott s csak hálával tartozunk neki, hogy idevágó nézeteit, sőt a szerinte elfogadható megoldási módozatot is kifejtette előttünk.

Ha jól értettem meg a dolgot, — ő az egyetemes püspökség eszméjével, melyet elvben üdvösnek talál, csupán azért nem tud megbarátkozni, mert ezt az új hivatalt egyházi alkotmányunk keretébe beilleszteni nem lehet. Nem lehet elvi s még inkább gyakorlati okokból.

Az elvi nehézségen már túlestünk. Kimutattam fentebb, hogy e részben akadály nincsen; de épp a „*hogyan?*“ kérdésénél jelentkeznek a kétségkívül igen fontos s szinte leküzdhetetlennek látszó *gyakorlati* nehézségek.

„Az egyetemes püspöki hivatal szervezésével ugyanis — mondja *Poszvék Sándor* kartársam — az egyházkerületi püspökök sokágú munkái nem apadnának; az egyetemes püspöknek, a ki az egyházkormány legfelső fokozatának egyik intéző közege lenne, a sajátos püspöki hivatás betöltésére tere nem lenne, mert ő voltaképp sem gyülekezeti lelkész, sem főpásztor nem volna s a többi kerületi püspökökhöz való viszonyát is szinte lehetetlen szabályozni.“

Azért *Poszvék Sándor* kartársam, érezve, hogy azok a nagy bajok, a mikre *dr. Zsilinszky Mihály* rámutatott, tagadhatatlanok s sürgős orvoslásra szorulnak, bár elvből ellenzi a felülről való építést, mégis mint pozitív javaslatot megkoczkáztatja a felsőbb, tehát az *egyetemes egyházi tanács* szervezését, mint olyant, a mi a *zsinatpresbiteri* s ettől elválaszthatatlan *képviselési* elvvel összhangzásban van. „Mert — úgymond — evang. felfogás szerint az egyházi hatalmat nem egyes ember, hanem csak egy, a közbizalmat képviselő testület gyakorolhatja.“ S hiszi, hogy egy ily testület, ha zsinatilag szervezett egyházkormányzati közeggé fejlődnek, az „*egyetemes püspök*“-nél sikeresebben végeznék azokat a fel-

adatokat, melyeknek megoldását a javaslatba hozott új intézménytől várják.

Elismerem, hogy mind e gyakorlati nehézségek tényleg fenforognak, de meggyőződésem az is, hogy azokat nem lehetetlen dolog elhárítani s a kitűzött célt teljes megnyugvásra elérni.

Új intézmény létesítésénél sok minden körülménnyel kell számolnunk s ezek közt, a mint legelső az egyház lényegéből folyó elvek sértetlen fentartása, úgy másrészt nem utolsó a történeti fejlemények, a traditio, az egyházi közszellem és közszükségletek tekintetbe vétele sem.

Azért felfogásom szerint az egyetemes püspökség új intézményét is mind e tényezők mérlegelésével kell megvalósítanunk.

Az egyetemes püspök igenis ne csak egyetemes egyház-kormányzó egyik közeg, hanem valóban *püspök*, m. p. *társ-püspök*, *lelkipásztor* és *főpásztor* legyen s elsősorban annak a magasztos apostoli hivatásának éljen, a melynek képét éppen *Poszvék Sándor* kartársam oly gyönyörűen rajzolta meg III-ik cikkében.

Az *egyetemes püspök* és általán *minden püspök* mentve legyen attól a sok bürokratikus dologtól, a mi őt legszentebb hivatásának teljesítésében lépten-nyomon bénítja és akadályozza.

S végre az egyetemes püspök legyen természetes intéző közege mindazon fontos egyetemes egyházi ügyeknek is, a miknek ma gazdája nincs, holott azok egyházi életünk elevenébe vágnak s állandó és fontos gondozást igényelnek.

Ez az elvi álláspont és a gyakorlati követelmény az egyházi életszükséglet.

A „hogyan?”-ra pedig javaslatom ez.

A történeti fejlődés magyarhoni evang. egyházunk természetes központjává avatta Budapestet, az ország szívét. Legyen Budapest evang. egyházunknak is szíve.

Meg kell teremteni a budapesti központi egyházkerületet s a budapesti püspököt kisebb kerület élére állítva, fel kell ruházni az egyetemes püspöki teendők végzésével. Hogy mi nevet adjunk neki, hogy legyen-e „*egyetemes püspök*“, vagy „*központi püspök*“ vagy (ad normam: igazgató lelkész!) „*igazgató püspök*“, — az mellékes. A kinek az egyik név nem tetszik, válassza a másikat; csak a lényegét ne ejtse el.

Budapest óriásilag nő. Már ma 10 paróchiát lehetne ott — a hitoktatók felhasználásával — tehát könnyű szerrel alakítani — s a püspök egyszersmind budapesti első vagy fő-

lelkész lenne. Hozzá csatolhatnók a budapestvárosi, a pest-megyei, a zólyomi és túróczi esperességeket s az esetben a bányai kerület többi részéből kialakulna az alföldi püspökség Békéscsaba központtal. Vagy — a mi még czélszerűbb lenne — zsinati törvényhozással Budapestet exterritorialis központtá tennék s egymagából alkotnánk egy külön püspökséget.

S ez esetben: Budapesten egyesítenék egyházi, irodalmi s társadalmi erőink színét, javát.

Ott állítanók fel az evang. theol. fakultást és tanárképzőt.

Ott központosítanók az egyet. nyugdíj- és gyámintézetet s onnan igazgatnók.

Ott virágoztatnók fel a Luther-Társaságot.

Ott szerveznók az egyetemes diakonissa-intézetet!

Ott az egyetemes lelkész- s tanárvizsgáló bizottságot!

Ott tartanók az egyetemes lelkészértekezleteket!

Ott állítanánk evang. könyvnyomdát és könyvkereskedést.

És minden intézményt és munkát, a mi egyetemes jellegű, ott összpontosítanánk s ott végeznénk.

S ott szerveznók azt az egyetemes egyházi tanácsot is, a melyet *Poszvek Sándor* barátom proponál s a melynek elnöksége az egyetemes felügyelőből és egyetemes püspökből állana. S természetesen ily tanácsokat szerveznénk a kerületeken is.

Hogy ez központosítás, centralisatio, az igaz. De hát nincs-e minden egészséges testnek, szervezetnek központja? S nagyobb erő-e a szétszórtság, mint az összetartás?

Nem; addig nem lesz belőlünk semmi, míg életszerveinket mind ki nem fejlesztjük s erőinket mind nem egyesítjük, míg közös egyházi öntudatra nem ébredünk.

Addig — mint az oldott kéve hullunk-hullunk s végül is teljesen széthullunk.

S hogy ez csak „az alakról“ való gondoskodás, pedig hát fő a szellem, azt pedig alulról kell nevelni; azt nem lehet paragraphusokkal megteremteni!

Hát ezek mind igen tetszetős, de bizony-bizony üres jelszavak! Hiszen „közel négyszáz éve egyebet sem tettünk, mint mindig alulról építettünk. Olyan nagy baj az, ha egyszer már fedelet is akarunk húzni házunkra, hogy ne ázzunk, fázzunk benne? S ha a gazdátlan ügyek élére embereket (adja Isten, hogy a leghivatottabbakat!) állítunk, — ez csak „alak, paragraphus?“ És szellem és áldás csupán alulról származik s felülről nem jöhet soha?

Egy a fődolog csak: érezze, tudja mindenki, hogy minél magasabbra állítják, annál inkább nagyobbodik szolgálata és felelőssége, hogy „a ki első akar lenni ti köztetek, legyen mindenek szolgája“. S legyen erő alatt, hogy a kik fent méltatlanok a szolgálatra, azokat onnét leszállítsa s helyüket hivatottakkal pótolja.

Az a fődolog, hogy gondolkodjunk és dolgozzunk fent és lent egyaránt, mert beszélni azt tudunk, pedig az Isten országa nem beszédben, hanem erőben vagyon.

Ma vajmi keveset gondolkodunk, még kevesebbet dolgozunk, ma — úgy látszik — az „osztokodás“ korszakát éljük. Csak aztán, míg mi magunk közt osztokodunk, mások is meg ne osztakozzanak rajtunk.

Igenis, *dr. Zsilinszky Mihály*, e *gondolkodó és dolgozó* lélek nem új paragrafust, hanem „a holt betűbe életet akar önteni. Keresi az árván maradt egyetemes ügyek élére az embert, a ki azokkal és sok más egyéb fontos dolgokkal teljes lélekből, hivatásszerűleg törődjék s egyháza felvirágoztatásáért élni, halni tudjon.“ Mert hisz teljesen igaza van *Poszvék Sándor* kartársamnak abban is, hogy „nem a jogszabályok sokasága a mi bajunk, hanem az, hogy nincsenek, a kik azok végrehajtásával törődjenek, úgy a mint azt várhattuk“. Ha nincsenek, teremtsük elő őket.

Emeljük föl azért szemeinket és látván, mely sok az aratnivaló, kérjük az aratásnak Urát, küldjön minél több aratót az ő aratásába!

Igén, kérjük őt, hogy küldje el minél előbb az „*evang. egyetemes püspököt*“ is! Mert „jó munka“ vár rá.

Dr. Masznyik Endre,
theol. igazgató-tanár.

A vallásról.

II.

A vallásnak ezen a pagogikus úton nyert meghatározása ellenében hallok ezt az ellenvetést, hogy e meghatározás ráillik ugyan a keresztyén vallásnak egy bizonyos felfogására: de nem a vallásnak primitív alakulására. Ez ellenvetéssel szemben utalok az embernek ama meghatározására, a mely szerint benne érzéki észlelynt látunk; s kérdelem már most, hogy a ma született gyermekben, hol az észlelyni mozzanat?! Fejlődők lényegét nem a kiindulási pont, hanem a célpont jelezi, a mely mint entelechia, mint ható erő, benne volt, de nem láthatóan már a kiinduló pontban is.

Igy vagyunk a vallással is. Nem keressük annak kifejlett lényegét ama tapogatódzásokban, kapkodásokban, a melyekben a vallási fejlődés megindul, hanem abban a kifejlett éltető erőben uralkodó állapotában, a melyben a férfikorra emelkedve teljesen kiszámíthatóan, biztosan, *jellemszerűen* nyilatkozik meg.

Ezzel azonban nem állítjuk azt, hogy ama primitív tapogatódzásokban és kapkodásokban nem nyilvánult meg már is a vallás lényege. Ha a vallás lényegünkhöz tartozik: úgy az ember feleszmelésében már is a vallásra, tehát arra a törekvésre, hogy az egyes ember Istenhez viszonyulva, létét, jólétét fentartsa — akadunk.

Természetes azonban az, hogy e *törekvés* az „Éniség” természete, fejlődési fokozata szerint különböző alakban nyilatkozik meg. Ha fejlődésünk nem egyéb, mint az önző érzéki Éniség fokozatáról való felemelkedés az érzéki fölött uralkodó személyiség fokozatára: úgy igen természetes, hogy a vallás primitív megnyilatkozása akár a motivumot, akár a tárgyat, akár a célát és kultuszt illetőleg is érzéki lesz.

Vak esély és folytonos veszély környezi a primitív embert. Itt is, ott is hatalmas ellensége tűnik fel: a feltünőben, a

rendkívüliben látja ezért is a segítő hatalmat is Érzéki *fetischt* vesz ezért magához. Ez fokozza erejét, biztosítja életét. Ápolva s édesgetésekkel, bókolásokkal lekenyerezve imádja őt vagy szidja, veri, elveti a hűtlent, új fetischt véve maga mellé. A maga analogiája szerint *animisticus* módon nézi a természetet s így ebben is ártó, sötét lények megnyilatkozását látja ott, a hol megijedt vagy pórul járt. Kerüli is azért e helyeket.

A közös ellenség, a kalandos hajlamok közössége a magában álló egyeseket, különösen erősnek, hősnek vezetése mellett egyesítette. A vezér fetische zászlóként vezetett, s ez pótolta a többiek fetischét. Minél nagyobb volt a vezér sikere, annál inkább emelkedett hatalma, úgy hogy az eddigi félelmi és bizalmi tőke mind a vezérre szállott, a kinek segítségével minden bajból kimenekültek. Feltétlenül megbiztak benne. A feltétlen hatalom el nem mulhat, különösen nem akkor, midőn halálával dönti el az ellenséges összecsapáskor a győzelmet. Az álom analogiája mutatja, hogy merev, nyugvó test mellett bejárhatjuk a leggyorsabban a legtávolabbi vidékeket is s a fapálczából kipattanó tűz, hogy van a test mögött még egy illő, lelkes, élő szellem is. A hős is halála daczára él, csak alszik. Alvó állásban, felfegyverkezve, biztosan elhelyezve, — étellel is ellátva — lova és szolgája kíséretében várja csak azt a pillanatot, a melyben övéinek nagy veszélye őt felkelésre, segítségére felhívja. A *hősök* kultusza a kalandos kornak természetes kultusza.

A kalandos kor erőszakoskodása jószágra, az út alkalmas legelőkre és ezzel a békés foglalkozásnak vágyára vezet. A kalandos sereg családokra oszolva *letelepszik* nomadias elve elkülönül, s a családfőben magával viszi a vezér feltétlen tekintélyét és hatalmát s ezzel azt a tőkét is, a mely a hősök kultuszát a családfőnek, ennek elődei, tehát az *ősök* kultuszává alakítja át. Ők mint manesek, mint penatesek eredeti temetkezési helyükön — vagy a tűzhely vagy a küszöb alatt védik, óvják hű utódaikat, unokáikat minden baj ellen s itt a tűzhely mellett még az üldözött ellenséget is — ha könyörögve közeledik, minden bajtól megóvják. Nékik áldoz a hálás utókor; oltalmukban bizton érzi magát a családtag.

Már a nomadizálás közben is, a mint azt az ariai őskor nyelvkincsével is mutatja, a földműveléssel foglalkoztak az állandó lakhelyen visszamaradt nők, aggok és kiskorú gyermekek. Minél inkább biztosította a földművelés a megélhetést, annál inkább felhagytak a nomadizálással. Család családdal egyesült *πόλις*-ban.

A családfő tekintélye az ősök kultuszával megmaradt ugyan a családon belül; de a család is betaglalódott egy magasabb jogrendbe. A családfő fölé helyezkedett a község feje, a család elszigeteltségével adott vérbosszút átvette a község büntető hatósága; a differenciált kulturmunkát isteni hatalmak fogadták oltalmukba; s a köz és jogviszonyok állandósága fölött, az eskü szentsége fölött örködött a minden isteni hatalom fölött álló földnek és mennynek Ura. Így válnak az Erinysekből Eumeeidák; így fogadja pártfogásába a kulturális érdekeket Apollon és különösen Pallas Athene, így örködik az eskü szentsége fölött Zeus horkios. Az egyes ember e szellemekhez viszonyulva létét, jólétét biztosítja.

E biztonság az embert később tovább ki nem elégíti. A közbiztonságban megindult versenyben sikerről-sikerre juthatunk: meggazdagodunk, polgári ambícióink a népszerűség diadalait üli: s ime a vagyon egyszerre tönkre megy; a népszerűség forgandó s tulajdonképpen nem is úrrá, hanem szolgává tesz; végre ezt is, amazt is, a mint beesteledik életünk napja — itt kell hagynunk. Nincs a πόλις-ban igaz biztonság, nincs igaz nyugalom és bölcsőség. „Cor nostrum inquietum”. Szívünk, egész lényünk nyugtalansága csak emelkedik, minél mélyebben tekintünk önmagunkba. A megszüntetett külső zavar, a legyőzött külső ellenség mi bennünk támad fel. Lelkünkben ott van a zavar, ott vannak az egymással küzdő gondolatok, ott leselkednek a titkos romboló érzéki vágyak s veszélylyel, halállal fenyegetik a lelkünkben létező nemes törekvéseket, lelkünkkel adott jó hajlamokat, teremtésünkkel adott jobb „Énünket”. Forró imában keressük a minden szentnek, minden jónak forrását, hogy ebben erősödve őrizzük meg jobb Énünket tisztán! Mégis elbukunk! minden törekvésünk hiábavaló, minden fohásznak hatástalan. Gyarlóságunk, semmiségünk tudatától áthatva sajgón érezzük a bűnnek súlyát s tudjuk azt, hogy a bűn végső gyümölcse, a halálra, érdemek vagyunk. Sem a véletlen, sem semmiféle külső körülmény, sem bármiféle emberi intézmény rajtunk nem segíthet. A bűnnek zsoldja a halál. Le kell ezt fizetni, a szentségében megsértett Istent, csakis őt kell kibékíteni, haragját kiengesztelni. S felszáll az engesztelő áldozatok füstje! Növényt, állatot, embert áldozunk; csonkítjuk, sanyargatjuk önmagunkat csak-hogy Énünkről vérrel mossuk le bűneinket s így a kiengesztelt Isten elé léphessünk s benne és általa örökké élhesünk.

Az ethikai fejlődés az elmélyedő és emelkedő embert e juridikus képzetkörből kiemeli s így a megsértett vérengző zsarnok és a hidegen ítélő bíró helyébe a jóságos szívű, min-

dent éltető kegyelmes Istent állítja. Nem mozgat minket ekkor már a szolgálai félelem motivuma, de felkél a kegyelem napja világitó, melegítő sugarainak hatása alatt a hálának, az odaadó bizalomnak gyermeki érzelmé, hogy az atya szent szívének szellemében nyerje jobb. Énünk feltétlen, el nem muló értékének, létének alapját és erejét s hogy így szívünk igazán megnyugodhassék Istenben és érezze Augustinussal: „Cor nostrum inquietum, donec requiescat in Deo“.

Nem áll az, hogy a vallás a kultúra fejlődésével jelentőségében veszítene. Csak a motívum, a tárgy, a hatásnak köre, a kultus alakja változik. Nem külső, érzéki ellenség, hanem benső, szellemi bajok és bűnök és a kegyelem tapasztalatából kifakadó hála érzelmei indítanak a felsőbb hatalomnak keresésére.; nem külső, utczai rendet, közbiztonságot, hanem szívünk, érzületünk tisztaságát, békéjét és nemesre való törekvését biztosítja a vallás.

Vallási kultuszunk nem abban áll, hogy Istent hordozunk magunkkal csillogó kövek stb. alakjában, ezt tápláljuk, ezt átkozzuk felcserélve mással; sem nem abban, hogy földi, euhemerisztikus szellemek számára rendezett czeremóniákban avagy a szentségében megsértett Istennek itt vagy ott bizonyos időben hozott különböző áldozatokban biztosítjuk saját létünket, hanem abban, hogy lelkünk egységes háttérbe vegyük fel az istenit s benne és általa éljük örök életünket.

Igaz az, hogy a vallás mindinkább elveszti érzéki, külső, mutatós, hogy ne mondjam, utczai jellegét; igaz az, hogy mindinkább háttérbe szorul. E háttér azonban a legszentebb hely, életünket szívgyökerében és így egészében erősítő és éltető és megszentelő hely.

Legértékesebb, legsajátosabb értékeinket elrejtjük a világ előtt. Minél tisztább, minél szentebb valamely érzélem, annál inkább kerül a profanumot. Az egyest egész lényében megszentelő szerelem nem a szájban, hanem a szívbe rejtőzve honol. A szülő szeretete nem akkor igaz, ha mutatós, hanem ha láthatlanul is mindenben, még a harag, a feddés és büntetésben is — csak a beavatott által érthetően nyilvánul meg. Nem jó, nem igazán boldog az a nő, az a család, a mely mindenütt feltűnik, a melyről mindenki beszél, hanem inkább az, a melyet észre sem veszünk, a melynek viselkedése magától értetődő, természetes. A hazaszeretet nem frázisban, nem az utca lárájában, hanem a szív felemelkedésében és a haza gondolata által megszentelt, fokozott munkában él. Így már most érthető, hogy Jézus Krisztus is, midőn sajátos érzelmeit Isten előtt imában feltárta, hogy Istentől

nyerjen éltető erőt: visszavonult a pusztába, félrevonult még a külön maga mellé vett legkedvesebb tanítványaitól is, hogy egyedül — egészen egyedül legyen az ő Istenével; érthető, hogy híveitől, a mennyiben igazán imádkozni akarnak, azt kívánta, hogy ne álljanak az utcza sarkaira, a mint azt a farizeusok teszik, — hanem vonuljanak vissza kamarájukba, zárják el annak ajtaját, hogy ők is egyedül — teljesen egyedül lehessenek az Istennel.

Elzárt, a szentek szentjében, személyi életünk egységében, központjában folyik le titkon, elrejtve a világ előtt a vallás folyamata; de azért, mivel lelkünk központjában, egységében: ezért is kihat e folyamat lelkünk minden tevékenységére, egész lelki életünkre, úgy hogy mi *mindent* e szellem által érintve végezzük. A vallásnál nem a „mi“, hanem a „miként“ a lényeges. (Ezt már Schleiermacher szépen, de előtte már Luther is egyszerűen jelezte). A vallásos élet harmonikus akkordjáról emelkedik le életünk melodiája; a melodia egyes hangjai mögött ott van a mindent kísérő szent hangulat, a mely egész életünket *egy* imává alakítja.

Életünk antinomiái, paradoxonjai tényleg még csak a vallásos életben nyernek megoldást és mély értelmet. Folyton változunk: de bensőleg egyik vagyunk; vándorlás ami életünk és mégis mindig otthon vagyunk; haladunk a sír felé és legyőztük a halált; véges életünk közben éljük végtelen, örök életünket; a mult és a körülmények természeti és történeti törvényeinek hatalma alatt folyik le életünk s mégis közvetlen erővel érezzük azt, hogy minden külső hatalomtól menten *új életnek kezdeményezői* mi vagyunk; a világ szolgáására visszempirikus Énünk, de intelligibilis Énünk alapján szabadok vagyunk. Végességünkkel járó bajok és bűnök a pessimismus meredélyér: állítanak: jobb Énünk a jó győzelmét hirdeti s felemel az optimismus fellegrárába; egyediségünk alapján értelmesen felhasználunk addig is míg élünk. mindent a magunk érdekében s valljuk így a materialisztikus önzésnek az elvét: társas lényünk alapján másokért élünk s hirdetjük az altruismus elveit; egyedi Énünk alapján a kellemest, a boldogságot hajhásszuk, eudaimonisták vagyunk: s etikus lényünk alapján hódolunk a kötelesség kategorikus imperatívusának.

Paradoxonok, ellentétek mozgatják életünket, nemcsak mint elméletileg megoldandó gondolatok, hanem mint egész lényünkre, létünkre nehezedő gondok, a melyek életünket, üdvünket veszélyeztetik.

S e paradoxonok, ez antinomiák, e gondok mind megoldódnak s mély értelmet nyernek a vallásban.

Isten az ő lényege, a szeretet alapján, a mindenséget egészében, de minden ízében léte és fejlődése érdekében meghatározza, mozgatja. E ható ténykedés az emberben tudatossá és így célátételezővé válik; úgy hogy minden egyes ember Istennek egy-egy sajátos célgondolatja, a mely az ember létének végtelen jellegű alapja és fejlődésének mozgója. Ezt az intelligibilis Ént, ezt az egészet létében és fejlődésében sajátosan szolgáló célgondolatot kell az egyes embernek a történeti hatalmak hatása alatt — intuitíószerűen meglegelni, tudatra emelni s hivatásszerűen érvényesíteni. Ez csak úgy lehetséges, hogyha mi empirikus feltételezettségünk közben is minél gyakrabban elmélyedünk isteni célgondolatunk, intelligibilis Énünk alapján a mindenség gondolatait szeretettel gondoló Istenbe s e végtelen erővel létünk forrásával érintkezve *erősödünk* jobb s mivel isteni, ezért is mulhatlan *Énünkben*.

E kölcsönhatás végső célja, ezért is imánk állandó, egyedül jogosult témája: Legyen meg a Te akaratod! vagy ugyanez — vonatkozásban embertársainkhoz, a mindenséghez: „Jőjjön el a Te országod“. Megtörténik mindez, ha minden egyes az ő sajátos isteni célgondolata, jobb Énje alapján az egésznek, a mindenségnek élő szerve, a mely éppen sajátos célgondolatjának tudatra emelésével és érvényesítésével szolgálja az egészet. Midőn kiki ezt a sajátos célgondolatját éli: teljesíti Isten akaratát; s midőn Isten akarata szerint él: építi Isten országát!

Ez építő étellel tényleg megszűnnek az antimoniák, s mély értelemmel bírnak a paradoxonok.

A ki isteni célgondolata alapján viszonyul Istenhez: ebben a célgondolatban bírja *egy és ugyanazon* voltának alapját minden változás daczára; ebben leli fel állandó otthonát a külső körülmények hullámozása mellett; ebben éli örök életét, haladva a sír felé. Ez isteni célgondolatban, mint sajátos Énjének alapján bírja *igaz szabadságának* alapját: bármennyire is fönódjon egybe cselekvénye a történeti okozati mechanizmus törvényszerűségével. Csakis ez Istentől való függésünk önállósít sajátos célgondolatunk alapján a világtól, úgy hogy akkor, a midőn e sajátos célgondolatunk alapján akarunk, cselekszünk, nem másnak, hanem kizárólag önmagunk, sajátos Énünk természetét követjük s így igazán szabadok vagyunk.

Ez isteni célgondolat útján Istenben, mint a szeretetben bírjuk alapját nemcsak önmagunk örök életének, hanem Isten országa jövetelének megvalósulásának s így azon bizalomteljes

győzelmi hangulatnak, mely az optimismus világnézetében nyer kifejezést, mely ennek következtében a bűn és bajban aesthetikailag csak háttért lát a jónak fényes kiemelkedésére; ethikailag pedig előkészítőt az elégtelenségre, a kétségbeesésre s így a jónak befogadására s másrészt alkalmi okot a szeretet és kegyelem megnyilatkozására s mindezek alapján oly hatalmat, mely rosszat akar: de csak jót teremt; s melylyel szemben az Istenben szeretettel megbízó mindig tapasztalja, hogy azoknak, kik Istent szeretik — mindenek javukra szolgálnak.

Végre megszűnik az önzésnek és a szeretetnek, az egoismus és az altruismus ellentéte is. Midőn *isteni cél gondolatunknak*, tehát jobb Énünknek sajátos Énünknek élünk és ezt műveljük, ezt erősítjük: akkor éppen ebben és ez által szolgáljuk legtisztábban, legodaadóbban a közösséget, s a közösségben az egyest is, úgy hogy azt mondhatjuk, hogy minél inkább vagyunk egoisták, annál inkább vagyunk altruisták is. De nemcsak ily általánosságban; a közösség, az Isten országa szempontjából oldódik meg az egoismus és altruismus ellentéte, hanem egyes *embertársainkra* való tekintettel is. Ha sajátos isteni cél gondolatunk által vezéreltetve Istennek, a szeretetnek szempontjából nézzük önmagunkat, valamint embertársainkat, úgy a szeretet szemével csakhamar felfedjük embertársainkban is jobb Énjüket, azt az isteni cél gondolatot, a mely nekik is feltétlen értéket ad az egészre való tekintettel is s a melyet midőn mi is elismerjük s fejlődésében támogatjuk, létében fokozzuk: tehát szeretjük, önmagunkat is szeretjük, mivel általa az *egészet* erősítve önmagunkat is erősítjük mint szerv élvén az egészben és az egész által. Nemcsak lehetséges, hanem szükségszerű ez állásponton, hogy felebarátunkat úgy szeressük, mint önnönmagunkat.

S megszűnik végre az az antinomia is, a mely az eudaimonismus és a kategorikus imperativus közt létezik. Kant ellenséges hangulattal nézett le korának elpuhult hangulatára, a mely mint életcéljában a boldogságban pihent meg s viszont korának még legnemesebbjei is idegenkedve tekintettek fel arra a magaslatra, a honnan ridegen hangzott feljűk a csak tiszteletből, de nem szeretetből teljesítendő észnek törvénye. Az eudaimonismus és aethikai rigorismus ellentétek, a melyek az együvé tartozót egymással szembesítik.

Miben is áll boldogságunk? Énünk elismerésében, Énünk fokozásában. Minden csak attól függ, hogy mit értünk „Énünk“ alatt. Ha azt az érzéki Ént értjük alatta, a mely érzéki szükségleteinek kielégítése után vágyódik és ebben a kielégítés-

ben érzi önmaga fokozását: úgy nincs, mi nagyobb ellentétben lenne az ész szavával, mint e hedonistikus állati boldogság. Ha pedig Énünk nem egyéb, mint a történeti hatalmak szavának visszhangja, úgy hogy ez Énünk alapján mit sem kívánunk, csak is Énünknek a történeti hatalmak által való elismertetését, dicsőítését: úgy az Énnek e *mástól függő* elismertetésével, fokozásával, tehát boldogságával misem áll élesebb ellentétben, mint a mással mit sem törődő, semmiféle feltételhez sem kötött kategorikus imperativus. Ha ellenben Énünk az a jobb Én, a mely mint isteni célgondolat feltétlen erővel, benső szükségszerűséggel, ezért is szabadsággal ténykedik mi bennünk, a melynek indítását követve emelkedünk, fokozódunk létünkben: de egyszersmind egészen sajátos módon, ezért is feltétlen módon szolgáljuk az egészet, építjük Istennek országát: így Énünk fokozásával járó boldogságunk egyszersmind a mi bennünk ténykedő isteni ész törvényének kategorikus módon és mégis szabadon, örömmel történő teljesítése.

Minél odaadóbb módon teljesítjük e törvényt, annál inkább emelkedik, fokozódik jobb Énünk létében egész valójában s így boldogabbak vagyunk.

Azok az antinomiák, azok a paradoxonok tehát, a melyek minket nemcsak mint gondolatok foglalkoztatnak, hanem mint súlyos, egész létünket, boldogságunkat, üdvünket veszélyeztető *gondok* nehezedenek mi ránk: megoldódnak, mély értelmet nyernek.

Lelkünk egységében befolyó, a hitben és a kijelentésben érvényesülő viszonyulás az emberi és az isteni szellem közt biztosítja éppen Istenben, tőle való függésünkben jobb Énünket, igazlétünket, valamint az egészet építő, a mást odaadólag szeretettel szolgáló, boldogító ténykedésünkben szabadságunkat, boldogságunkat, üdvünket.

Dr. Schneller István.

Kálvin a barátai körében.

A nagy helvét reformátor komoly munkában eltöltött életének egy kedves és derűs epizódjával foglalkozunk jelen közleményünkben. Annyival szivesebben mutatjuk pedig őt be ez oldaláról olvasóinknak, mert a történetírók legtöbbször, eléggé igazságtalanul, úgy emlékeznek meg Kálvinról, mint rideg, magába zárkózott természetű emberről, kinek az ártatlan baráti, társasági örömök iránt nem volt *semmi* érzéke.

Számnélküli levelei teljes betekintést engednek e tekintetben nemes lelkébe; és mi, éppen e levelek nyomán, ki fogjuk mutatni, hogy Kálvin a legnemesebben érző emberbarát volt, ki örömet tárta ki szivét a hozzá közelebb állókkal szemben. És ez már kétségtelenül egyik legkedvesebb oldala neki, melynél az ő szeretetreméltó egyénisége a legmarkánsabban kidomborul. S a ki abban kételkedni merne, mire pedig életének egyik legkiválóbb írója, *Henry*,¹ rámutat: „hogy Kálvin az ő érczkeményiségének látszó kebelében meleg, bensőségteljes, szeretet után vágyakozó és szeretetben megnyilatkozó szívet hordott”, — az olvassa csak át figyelmesen az ő meghitt barátaival folytatott levelezéseit, a melyekből legott azt a biztos meggyőződést meritheti, hogy nála egy olyan gyöngéd, szeretetreméltó, odaadó és hű baráttal állunk szemben, a kihez fogható az *összes* reformátoroknál *nem* található fel.

A történetírók megragadó, kedves vonásokban ecsetelik a német reformátornak, Luthernek, valóban egészséges és tiszta keresztyén alapokon nyugvó, családi életét és ama bájos viszonyt, a melyben ő az ő „Katá“-ját boldogította; s ezzel szemben mintegy hátrányául tudják be Kálvinnak azt, hogy noha Genfből gyakrabban hosszabb időre eltávozott, még sem maradt fen csak *egyetlen* sora sem, melyet nevéhez

¹ Henry III., 85.

írott volna; de ebből az esetből nagyon helytelenül vonják le ez írók ama következtetést, hogy a genfi reformátor teljesen érzéketlen volt a családi életnek fenségesebb eszményi oldala iránt. Nem, ezerszer nem...! Igaz, hogy ő e téren Lutherrel szemben egészen háttérbe szorul. Túlkomoly jellege nem igen engedte meg, hogy a női körökben olyan tetszős szerepet foglaljon el, mint a kedélyes német reformátor; de meghitt barátai közelében örömet elhagyta zárkózott természetét és egész valójában kitérte szívét azok előtt, a kik őt megértették. Erős önérzetének tudatában Luther sohasem tudta megszokni azt, hogy barátaival, *mint magához hasonlókkal* bánjon el; és ha valamelyikőjéről elismerőleg nyilatkozik is meg szíve, ez a dicséret úgy hangzik, mint nyájas *leereszkedése* egy szellemi fensőbbségének teljes tudásával bíró embernek. Ellenmondást, az ő szilárd meggyőződésével szemben *más* véleményt, nem szívesen tűr el azoktól, a kiktől tudja azt, hogy magasan *felettök áll.* Sőt későbbi éveiben, midőn Luther Béza megjegyzése szerint: „*kálvini tapasztalatokkal lett gazdagabb*“, vagyis testi szenvedése miatt sok keserűség ejtette foglyul az ő lelkét, barátaival szemben tanúsított magatartása éppen nem volt kellemes és üdítő, hanem a legtöbbször nehézkes és tövises. Jól tudjuk, hogy maga a türelmes és szelíd Melanchton, ki leggyakrabban tartózkodott Luther közelében és legjobban ismerte őt, hozzávaló viszonyát *később*: „*rabszolgai állapotnak*“ jelezte,¹ melytől fél, hogy — előbb vagy utóbb — közöttük teljes elhidegüléshez vezet.

Mily egészen más képet mutat nekünk Kálvin e tekintetben! Nézzük meg csak őt közelebbről az ő meghitt barátainak körében: *Farel, Viret* és *Béza* társaságában és azonnal feltűnik előttünk az a páratlan nyájas, bizalmas és szivélyes viszony, a mely őket egybefűzte. Még ha *egymás* gyengéinek emlegetésére kerül is a sor, ez is valóságos apostoli intészsámba megy, melyet maga Kálvin is, bármelyik barátja részéről jöjjön is az, engedelmes készséggel elfogad. Egyszer *Farel* szemben majdnem *esdőleg* emeli fel szavát, midőn írja: „*a villámok és mennydörgések soraiból megrázólag hatottak reám és gyermeki engedelmisséggel fogadom el tőled azokat. Csak arra kérlek, hogy ne ítélj meg *túlszigorúan* eljárásomat.*“² Éppen ilyen viszonyban érzi magát *Bézával* szemben is, a kit nemcsak barátjának nevez, hanem magát

¹ Lásd Galle: Charakteristik Melanchtons p. 96.

² Lásd: Stähelin Calvins Leben I. kötet 312. lap.

engedelmes fiának és tanítványának hívja, a kihez ő, mint követésreméltó mesteréhez, bizalmas hangon szól mindenkor. „Atyám, legdrágább atyám!” így kiált fel leveleiben sokszor. Műveit küldi el a mesternek megbíralás végett; gyakran tanácsát, segítségét és gyámolítását kéri munkája közben s örömeiben szívének teljességét, bánatában lelkének egész keserűségét önti ki vele szemben.

Az igazi testvéries *egyenlőségnek és szabadságnak* emez alapján, mely különben is minden tartósabb és áldásosabb barátságban *legelső* feltétele, olyan benső, kedves és törhetetlen viszony állott elő a genfi reformátor és barátai között, a mi ránk *ma is* ama benyomást teszi, hogy itt igazi keresztyén férfiakkal s egyenesen a szenteknek közösségével van dolgunk. E baráti körben, melynek *irányt* Kálvin nemes lelke szabott, nincs egymással szemben semmi rejtegetni, semmi eltitkolni való. Öröm és bánat, gyengeség és önérzetes öntudat, aggodás és remény, leverő állapot és vigasztalódás... sőt az emberi életnek legaprólékosabb eseményei sincsenek eltitkolva *egymás közt*. Mindent feltárnak egymásnak, a mi szívöket nyomja, hogy esetleg a teher könnyebben elhordozható legyen a közös vállakon. S Kálvin határozott jellemét itt láthatjuk a legjellegzetesebben feltüntetve az ő barátjaival folytatott levelezéseiben, melyek nem csak legvilágosabb, hanem leghűbb tükörét is képezik az ő kiváló egyéniségének. Most lelkének egész keserűségét erős szavakban önti ki s kiméletlen szemrehányással és panasszal támad; majd bocsánatért esd és keresztyén alázattal ismeri be, hogy eljárása igaztalan és méltatlan volt. Egyik levelében keserű panaszra fakad az életnek súlyos terhe és kellemetlensége felett, mely vállaira ónsúlylyal nehezedik és a mely mintegy napi eledelét képezi s kívánja a halált, hogy őt, e neki éppen nem tetsző működési körből megváltsa; a másokban pedig teljes meggyőződéssel tesz tanúbizonyságot arról a rendíthetetlen elhatározásról, hogy *addig* Genfét el nem hagyja, míg ügyét diadalra nem juttatja s felhívja barátait is, hogy bátorságukat semmi szín alatt el ne veszítsék, hanem gondoljanak arra is, hogy ő is velök együtt érez és szenved; de azért nem esik kétségbe a jövő felett.¹

A protestáns egyház eseményekben gazdag történelme aligha mutathat fel *hasonló* jeleneteket, mint a milyenek a reformátorok e szűkebb baráti körében gyakran előfordultak, a melyek igen érdekes világosságot vetnek az ő egyéni jel-

¹ Calvins Ausserungen, bei Hundeshagen p. 253.

lemökre is. Mindegyikőjük úgy tűnik fel előttünk, mint határtalan huzgalmú *lelkipásztor*, a ki örömet él nemes és magasztos hivatásának; a ki nemcsak vigasztalást nyújt ott, a hol égető szükség van erre, de maga is vigasztalást keres másoknál; a ki nemcsak megosztja terhét barátaival, de vállaira is veszi azoknak terhét; a ki nemcsak maga örül a sikerült munka felett, de részelteti örömében azokat is, kik erre érdemesek. „Valóságos örömnapjaim nekem“, írja Kálvin Virethez intézett egyik levelében „bármelyikötöket is láthatom, hacsak rövid pár órát is szenteltek időtökből nekem“. Midőn legkedvesebb barátját Bézát a francia vallásháhorú dúlása alatt *sokáig* nélkülözni kénytelen, kebeléből eme bánatos sóhaj tör elő: „soha olyan nyommasztó nem volt rám nézve az élet terhe, mint a mióta e leghűbb atyai barátomat nem láthatom és nehezen tudom elviselni *nála nélkül* tovább az élet súlyos csapását“. A mint pedig később arról vesz hirt, hogy Béza Genfben utaztában beteg lett, sőt némelyek halála hírét költötték, egyik barátjához írott levelében (melynek czimzése elveszett), szívének egész keserűségét önti ki, midőn írja: „E perczen vettem soraidat, melyek egészen leverték és kibeszélhetetlen bánatot okoztak szívemnek. Éppen most jelentik nekem, hogy Bézát a gyilkoló pestis körünkből elragadta. A föld poráig lesújtott e hir engemet, ki az ő nemes barátságával mindenkor dicsekedhettem; de nemcsak engemet, hanem az egyházat is, a melyet most pótolhatatlan veszteség ért. Nem volna bennem az emberi érzésnek egy parányi szikrája sem, ha be nem ismerném, hogy mit vesztettem el én ő benne, ki nekem nemcsak hív és igaz barátom, de atyám is vala. Hát még az egyháznak vesztesége milyen rémitő! Ha az ő lelkének nemességére, erkölcsi életének fönségére és egész lényének ama szűzies tisztaságára (*candor*) gondolunk, a mely őt, minden jók előtt, kedvessé tette. Óh ha a mi könnyörgésünk visszaadhatná őt még egyszer az életnek!“¹ Midőn Viret feleségének súlyos betegsége tudomására jut, a legnagyobb gyöngédséggel írja a férjnek: „Kedvesed felgyógyulását naponként az Úr kegyelmébe ajánljuk. Légy meggyőződve, hogy éppen úgy aggódunk az ő életéért, mintha csak *a mienk* volna. Azonnal küldöm hozzád a jeles *Textor* orvost, hogy tanácsát igénybe vehessétek“. És a mint ez a nő, a nyújtott orvosi segítség daczára is jobblétre szenderült, egész megható melegséggel így ír a férjnek: „Jójj, azonnal jójj hozzám, hogy mély fájdalmad itt enyhüljön és rettentő

¹ Lásd: Calvins Briefe. Amsterd. Ausgabe 160. levél.

csapásod nálam kinyugodhasd. Gondom lesz rá, hogy téged bánatodban itt senki ne zavarjon. Itteni testvéreid megigérik neked ezt s bizonyára Genf polgárai is ehhez tartják magukat. Megrázólag hatott ránk ama megdöbbenő hír is, hogy itt némelyek azok közül, a kik szívesen várták volna ezt, egyenesen *a te halálodról* beszélgettek. Soha alkalmasabb időben nem jöhetett volna a hirt megczáfoló leveled! A mint ez megérkezett, az örömnek olyan határtalan megnyilatkozása vett erőt rajtunk, hogy azt még csak leírni sem lehet. De miért tartalak tégedet továbbra is vissza e levélírással attól, hogy azonnal, minden késedelem nélkül, mihelyt csak teheted, hozzánk jöjj. Midőn *Farel*, a kit Kálvin tréfásan „zabolátlan oroszlán“-nak nevezett el, hajlott kora daczára egy 18 éves leányt vett feleségül, leverő érzések közt, de a melyből a keresztyén megbocsátás nemes hangja csillan elő, írja a neunburgi lelkészeknek: „Egészen levert és megnémített a vett hír. Még rövid fél évvel ezelőtt ez a szegény testvérünk előttem kinyilatkoztatta, hogy őt, mint futó bolondot, egyenesen ártalmatlanná kell tenni, ha *ilyen* korban, *olyan* fiatal leányt nőül venne. Bocsássátok meg azonban az ő lépését, tekintve hűséges szolgálatára“.¹

Lényegileg ugyanez a nemes hang vonul át a helvét reformátornak ama leveleiben is, melyeket azon barátaihoz és munkatársaihoz intézett, a kik vele szorosabb viszonyban nem állottak ugyan, de hozzá mégis a szeretet és tisztelet kötelékeivel voltak fűzve. Ilyenek p. o. *Bucer*, *Gryneus*, *Capito*, *Bullinger*, *Melanchton*, *Miconius*, *Vadian*, *Haller*, *A. Lasco* és mások. Ezekkel is mindig úgy bánik el, mint Krisztus egyháza építésének nagy munkájában, érdemes munkatársaival.

Nem lehet feladatunk itt Kálvin leveleinek tömkelegéből továbbra is terjedelmes kivonatokat közölni; hadd emeljünk ki még azonban pár jellemző vonást ezekből.

Midőn 1551-ben, csaknem egy időben, *Bucernek* és *Vadiánnak* haláláról értesül, keserű szavakban fakad ki ama veszteség felett, mely, ezek elhunytával, *újólag* érte őt. „Ismét sebek, mindég csak sebek! Gyászra új gyász jelentkezett...! Vajha az Úr mielőbb elvenne már engemet, hogy *ne kelljen* nekem túlélni és elsíratni mindazokat, a kik szívemhez köttettek“.² Egy ifjú barátjáról, *Varenniusról*, a ki mint titkár rövid ideig oldala mellett működött, következő

¹ Calvins Schreiben an die Neunburger Geistlichen I., 45. l.

² Lásd Calvins Leben von dr. Stähelin. II. kötet, 408. lap.

nyilatkozatot teszi: „Mig velem élt, az élet terhe is könnyebb volt nekem; most pedig minden pusztá és kietlen körülöttem. Unom az életet.“

Hogy mint *lelkipásztor*, mint felelt meg magasztos hívásának Kálvin eme *távolabbi* barátainak körében, tanúságot tesz erről ama pár sor, melyet *Libertet* Kristófhöz intézett: „Kedves Kristófom! Leveled elején felhozod, hogy nem vagy többé *elégé erős a hitben*. E vallomásod a milyen kellemetlenül, éppen olyan fájdalmasan érintett engemet. Vizsgáld meg csak *közelebbről magadat*, mert a hiba egyedül csak *benned* rejlik. Bizonyára nem ismered kellőleg az evangéliumot. Ereszd csak az ekevasat kissé mélyebbre az Úr szántóföldjébe s meglásd, hogy lelked meggazdagodik és a hitben erősödni fogsz. Mit gondolsz, *hová* vezetne az, ha még hinni sem tudsz!“ *Sturm* strassburgi polgármestert, ki az ottani ref. gyülekezetnek hatalmas oszlopa volt, felhivja, hogy az idők viharai közt tekintetét *föl a magasba* irányítsa, a mely ügyüket végre is diadalra vezeti és nem engedi meg az ingadozást. „Ha Istennek egyházát — írja neki — teljes szétrombolás fenyegetné és az Úr e földet teljesen megsemmisítené, hogy e felett saját mennyei országát építse fel és abban az övéit maga köré gyűjtse, mi *akkor* is, együtt leszünk és együtt maradunk. A mi barátságunk szent, hú és bensőség-teljes“. Midőn *Knox*, a skót Farel, nejét elveszíti és ez az erős akaratú reformátor, a kit soha emberi tekintet meg nem félemlített, mégis a csapás súlya alatt ingadoz és szívének fájdalmát Kálvin előtt önti ki, ez a nagy reformátor a szeretetnek és vigasztalásnak olyan megható hangján fordul hozzá, a melyen csak igazi nagy lelkek szólhatnak. És végre az is említésre érdemes, a mint ezt egy legújabbkori történetíró jelzi:¹ „hogy mindazon genfi polgárok, a kik az ő korában éltek és vele ott *gyakrabban* éltek, úgy tekintették magokat, mint Kálvin családjának gyermekeit, a kik előtt e reformátornak ajtaja és szíve, éjjel és nappal, minden időben nyitva volt“. Kálvin volt az, a kit Bolsec és a római egyház történetírói szívtelennek és emberi szörnyetegnek írnak le és a kit még *a mi sorainkban is némelyek*, a kik az ő nagy és nemes lelkébe *kellőleg* soha be nem tekintettek, rideg és zárkózott természetű egyénnek festenek le.

Midőn Luther, hogy közleményünk záróréséhez közeledve, még egyszer összehasonlitsuk e két nagy jellemet,

¹ Lásd: In der genfer Archäologischen Zeitschrift IX. kötet, 391. lap.

élete végéhez közeledett, jól tudjuk, hogy tőle még legjobb barátai is, a kik körében gyakrabban megfordultak, némi személyes sérelmeket gyakran szenvedtek el. Általában véve sokszor tapasztalhatták azt, hogy az aggkorral együtt járó érzékenység erőt vett rajta és kedélye mindig keserűbbé lett: addig Kálvinnál éppen ennek ellenkezőjét tapasztalhatjuk. Mennél többször időzött valaki az ő körében s mennél közelebbről megismerte őtet, annyival jobban megszerette s annyival gazdagabb és bensőségtelesebb lett az ő baráti szíve. Még a kik eléggé oktanul gyűlöltek is e nagy egyéniséget, midőn közelébe juthattak és megismerték, megszégyenülve némult el minden gyalázkodásuk. Haldokló ágyánál pedig ott állott Genfnek összes lakossága; s még azok is, a kik sokszor ellenséges érülettel viseltettek iránta, meghatott szívvel nézték őt, sirva és jajgatva. Nem állott ott többé barát és ellenség, hanem egy, a fájdalom súlya alatt összetört tömeg, a mely teljes valójában érezte azt a veszteséget, a mely az ő halálában nemcsak Genfet, hanem az egész evangéliumi keresztyénséget érte.

Kell-e hatalmasabb tanubizonyság Kálvinnak baráti nemes szíve mellett, mintha még felemlítjük azt is, hogy maga *Melanchton* nem kíván egyebet, csak azt, hogy: „fáradt fejét Kálvin kebelére hajtsa le és ott halhasson meg!”

Dr. Márk Ferencz.

T Á R C Z A.

A tanítvány, a kit Jézus szeret vala.

— Vázlatos jellemzés Jánosról. —

Ki volt a Krisztus? — oly kérdés, a melynek ma a legkicsinyesebb kérdések is elébe kerülnek, de a melynél nagyobb érdekű nem állított még az emberiség elé. Minél szélesebb körben tisztázódik e kérdés, annál magasabb fokra hág a társadalmak kulturája, anyagi és szellemi jóléte. Ez ma már nemcsak theologiai vagy logikai igazság, hanem történeti és tapasztalati tény.

Sok nagyszabású, de ezerszerte több törpe lélek adott már választ e kérdésre a lefolyt századokban. De minő tarkabarka serege a feleleteknek! Itt egy theologus — régi vagy modern elfogultsággal; ott egy bölcselő — több-kevesebb önhittséggel; amott egy sociologus, társadalmi, erkölcsi reformátor — vastag hitetlenséggel; úgy hogy — a regényírókat (Renant és társait) s a mai kétes ízű ujság-tárczákat (mert már néha ezek is „foglalkoznak“ a kérdéssel) nem is számítva — valóságos chaos veszi körül a Jézus személyiségét illető kérdést.

Melyik hát az igazságra vezető út? Bizonyára a történeti. Ennek kövezéséhez óhajtok járulni az alábbiakkal.

Ha túlságosan titokzatosnak tetszik a Krisztus személye, imé itt van egy történeti alak, János apostol, a kit egészen jól megismerhetsz — életrajzi adatokból és saját munkáiból. S a tanítvány majd biztos tájékozást fog nyújtani a Mesterről. „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők“ (Ján. 15, 5.) — e szavak csudálatos világításba helyezik előttünk a Jézust és a vele történetileg is személyes összeköttetésben élt tanítványok viszonyát. Az elrejtett szellemi életműködés legmélyét világítják meg e szavak. Pál apostol szerint a vad olajfák — a pogányok — „beoltatnak“ (Róm. 11, 17, 20.) a

szelíd, a „szent“ Olajfába. De azokkal a közvetlen tanítványokkal másként áll a dolog. A „szőlővesszők“ nem beoltattak a szőlőtőbe, hanem *kihajtottak* abból. Volt egy igazi élő szőlőtő, tehát hajtásainak is *kellett* lenni. És a szőlő(tő) a hajtásairól felismerhető és megismerhető; ezek hozzák a gyümölcsöt, a mely osalhatatlanul megmutatja a tő, a gyökér minőségét, életerejét. A Mester az ő tanítványaiban ismerhető meg igazán, a kikben élt, s él és „gyümölcsöt terem“. Megismerhető pedig legkivált János apostolban. A nélkül, hogy a mai divatos ember-kultusz, hős-imádás tévedésébe esnénk (a mi az irigységgel és ócsárlással ugyanegy talajból burjánzik föl), — János alakját bátran állíthatjuk a tizenkettő között az első helyre. Nem, hogy őt magasztaljuk, — ez ellen ő tiltakoznék a legérzékenyebben: „Meglásd, azt ne miveld! . . . Istent imádjad . . .“ (Jelen. 19, 10., 22, 9.); hiszen, a mivé lett, Istennek köszönhetné. Hanem igenis, előtérbe helyezük őt, mert általa legfényesebben tündökölt a — Krisztus dicsősége! És ilyen célból maga is legelsőnek állott volna — ha kell, még a gyalázat, a szégyen kövén is — „ama („másik“) tanítvány“, a ki, ha saját személyéről volt szó, még a nevét is elhallgatta.

*

(A tanítványok.) Jézus megjelenése a földön, a történelem központi ténye. Még a kik tagadják is az Ő magasabb természetét, kell, hogy elismerjék, hogy Vele új korszak nyílik s hogy az Ő személye — bár nagyon rövid ideig működött a földön — a leggyümölcsözőbb befolyást gyakorolta az egész emberiségre.

Az evangéliumokból kitűnőleg — Benne oly tökéletes mértékben öltött testet a szeretet és igazság, melyet — mint egyáltalán lehető — soha még csak nem is képzelt az ember. Jelenlétében a bűn kiváltképen vétkessé és utálatossá lesz, s a szentség kiváltképen vonzóvá és kedvessé. Ő a hiba nélküli típusa az emberi nemnek, — a láthatatlan Isten igazi képmása a földön, — a mennyei dolgok kinyilatkoztatója, — a bűnből szabadító. Hatalmas lépést tesz az ember, a mikor az istenségről való száraz, elvont fogalmát fölcseréli az ótestamentumi „Én vagyok . . .“-kal; de még hatalmasabbat akkor, mikor ez „Én vagyok . . .“, a Jézus Krisztusban szemmel-láthatóvá lesz előtte.

Ez azonban az emberiség óriási seregéből *valósággal* csak keveseknek adatott; s még e kevesek közül is sokan „látván nem láttak“ (Ján. 1, 10., 12, 37., 16, 3.; I. Ján. 3, 1.). Hogy azért a föld minden tája és minden korszak hallhasson

Róla, bizonyos követőket választott, a kik hallják az Ő beszédeit, lássák cselekedeteit; — a legbensőbb közösségben élt velők, hogy tiszta, határozott benyomásokat szerezhessenek az Ő személyiségéről s lehessenek Néki *élő tanúi*. És ezzel bizonyára jobban kielégíti elménk és szívünk követelményeit, mintha valami elvont tételekből álló szent könyvben hagyta volna számunkra, a mit hinnünk és cselekednünk kell.

S mert az Ő személye a szó igazi mély értelmében „*Csudálatos*“ (Ésai 9, 6.) volt, a melyet a maga teljességében egymaga egyetlen ember sem foghatott volna föl, több bizonyosságtévőt választott, a kik mind más és más alaptermészettel bírtak s nem egymásnak másolatai voltak, minők az ugyanazon formában gyúrt sáralakok. E különböző egyének mind-egyikére szüksége volt; — a minthogy egyetlen virág nem képes arra — bármennyi szépséget és színes ragyogást nyert is a naptól —, hogy élénk varázsolja mindazt, a mi a napfényben van: — erre a legelső szerény hóvirágtól az ősz utolsó rózsájáig minden virágszálla szükség van.

Hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy a tanítványok mind különböző karakterrel bírtak. Nem egyforma alakú szócsövek, hanem élő egyéniségek voltak, — épp úgy saját értelmi és erkölcsi képességekkel, speciális tapasztalatokkal felruházva, mint mi vagyunk. Csak megnevezem Pétert, a sanguinikus, heves indulatú tanítványt; „az igazságos“ Jakabot, — a kire a jeruzsálemi gyülekezet először bízott, — merész ethikai természetével, értelmi és kormányzási tehetségével; Tamást, az óvatost és fürkészőt, a ki rest a dolgokat pusztán hitre elfogadni s követeli az ő értelmi kifogásainak teljes kielégítettését; a publikánus Mátét, a ki boldog csendességben húzódik meg Jézus mögött; Judást, Jakab testvérét, a kinek levele felriaszt, mint a vészharang kondulása éjjelen; — vagy — hogy a többit már ne említsem — Iskáriotes Judást, éles, számító szemeivel, a ki mint sötét, kísérteties árny követi a Krisztust.

Mindenik más jellem, más értelmi és érzelmi állásponttól tekintvén a Jézus személyét, kiben ezért mindenik valami egyebet lát s talál, mint a másik. Mindenik a maga szükségei szerint talál kielégítettést Ő benne.

Mindazáltal tagadhatatlan, hogy ez individuumokban bizonyos közös elemekre is találunk, a melyek egyebeknél alkalmasabb eszközeivé tették őket annak a célnak, melyre választattak.¹ Egy kivételével mindnyájan galileaiak voltak, faji

¹ Még az áruló Judás is e célra választatott — bármily különösen hangzik is ez állítás. Ő különösen erős és értékes bizonyosságtévő! Mert

azonossággal s bizonyos „ingenium perfervidum“-mal. A gyakorlati életből hivattak el, a hol megszokták érzékeiknek és józan eszüknek használatát; tehát nem valami álmodozók vagy visionáriusok voltak. Hogy „írástudatlanok“ (Csel. 4, 13.) voltak, — ez, kivált lelki dolgokban, nem általános nevelatlenség és tudatlanság értelmében veendő, hanem csupán úgy, hogy a rabbini tudományban, ama kor mesterkelt kulturájában nem nyertek kiképeztetést. S ez csak nyereség volt rájuk nézve: mert van oly bölcsesség is, mely — vak. Az ő „írástudatlanságuk“ megmentette őket „szellemes“ teoriáktól (melyekhez alkalmazkodniok kell a tényeknek még manapság is); minden sophistikától szabadon — értelmileg egészségesebb állapotban, s egyszerűbb és tisztább belátásúak maradtak, mint bármely rétege az akkori zsidóságnak. Szóval alkalmassabbak voltak tanubizonyságokul, mint a kik farizeus vagy szadduceus befolyástól már saturálva valának.

*

(János szülőföldje.) — Ilyen alkalmas egyéniség volt János is. A mikor először találkozunk vele, még ifjú, — alig lehet húsz éves. Bethsaidába való, — ama halász-faluba, ott a galileai tenger északi partján, közel a helyhez, a hol a tejfehér Jordán sebesen belefut a tengerbe. Az egész vidéken csendes báj ömlik el még ma is; még szebb lehetett ez az újtestamentumi időkben.

A tenger, a mely Robinson méretei szerint valamivel több, mint 20 km. hosszúságban és közel 10 km. szélességben terül el, a Földközi-tenger-szin alatt nagy mélységben (körülbelül 200 méternyire) fekszik.¹ Tiszta, áttetsző vize különböző helyekről nézve és különböző időkben különféleképen ragyog. Most mint egy sötétkék tükör játszik a hegyek között, majd mint megolvadt ezüst csillámlik a napsugárban, majd pedig változatos színekben tündöklöklik, mint az opál smaragdba rakva. Partja — itt kövecses, ott fövényes és a sok szép kagylótól gyöngyfehér; másutt meg nagy, durva kövek borítják. „Keleti partjáról minden zöldelés hiányzik, és egy poros csupasz meredekség az egész, a melynek festőien komor kifejezése

ha bármily csekély hibát, kifogásolni valót felfedezhetett volna Jézusban, ő lett volna a legelső, a ki ezt hangoztatja, ha másért nem, hát — hogy saját lelkiismeretét megnyugtathassa s eljárását valamiképen igazolhassa. Judás bizonyítja legerősebben, hogy Jézus a Bűnnélküli volt.

¹ Barrows: „Sacred Geography and Antiquities“-ből vettem a földrajzi adatokat.

csak fokozza a kék tükör fényét.¹ Távolszakra a Hermon hegyláncz havas tetői emelkednek méltóságteljesen.

Narancs-, citrom-, mirtus- és datolyafák még ma is találhatók. Az utas illatos füveken tapos, ha erre jár. A partokat ékes tollazatú madarak látogatják s a víz fölött tengeriszárnyasok serege röpköd. A napkeltének és napnyugtának színpompája megragadó. „Isten — mint a rabbik mondták — ezt a tengert minden más tengerek fölött szerette.“

Ma az egész vidék felett gyászos csendesség ül, de egykor mozgalmas élet zajlott itt mindenfelé.

Itt töltötte ifjú éveit János. Atyja, Zebedeus, halász volt saját bárkáival és szolgálival (bizonyára napszámos munkások voltak ezek). Anyja, Salome, ama galileai nők egyike volt, a kik követték Jézust; valószínűleg rokona — ha nem éppen nővére — volt Máriának, Jézus anyjának.²

Képzeljünk el egy kegyes, boldog zsidó otthont, a melyben napról napra egészséges öröm cseng. Az iskolai évek multával a fiúk atyjuk mellé kerülnek a halászbárkába. Ez a csendes életmód alkalmas táplálója a gondolatokba merülésnek, a függetlenség érzésének és a türelemnek. — Neveltetésük a lehető legegyszerűbb volt. Nagyobb részében ott folyt le az éjféli égbolt alatt és a csillagok társaságában, a bárkában.

E külső körülményekhez hozzá kell még vennünk azt a különös, mystikus várakozást, a mely ekkor sok mélyen gondolkodó lelket elfoglalt Zsidóország határain kívül is. Esengve, fürkésző tekintettel, sejtelmes várással tekintettek mindenfelől a közel jövő elé; — mintha érezték volna az idők jeleiből, hogy minden népek közös vágya közeledik a beteljesedés felé.

Körülbelül ilyen külső és belső hatások alatt áll János, a mikor mint ifjút először megpillantjuk. Úgy tetszik előttünk, mintha távoli köd mystikus homályából bontakoznék ki alakja: — egy szelid, álmódzó tekintetű ifjú, csendes tünődéssel, ismeretlen távolba mélyedő szemekkel és gyermekes egyszerűséggel és alázatossággal. Ilyenformának láttuk festményeken; ilyennek rajzolja képzeletünk, a mikor a „szeretet apostolá“-ra gondolunk.

De a mint jobban elmélyedünk az ő személyének megismerésében, a jellemét alkotó vonások mind határozottabbak

¹ Tischendorf.

² Máté 27, 56., Márk 15, 40. és János 19, 25. összevetéséből lehet ezt következtetni. A két első evangélista szerint Mária, Jézus anyja, Mária Magdaléna, Mária, Jakab anyja és Salome állnak a kereszt közelében; János szerint pedig Jézus anyja s ennek nénje, Mária, Cleophas felesége és Mária Magdolna. Lehetett Jézus anyjának Mária nevű nővére? S ha nem, úgy ki ez a megnevezetlen nő? Nem Salome?

és élesebbek lesznek. A mikor a Jézus csodás alakja tükröződik benne — mint az ég a galileai tenger mélységeiben —, ő nem csupán szép, sima tükör, nem passzív elfogadója és visszatükrözője a fénynek, hanem egy nagy, mélységes lélek, végtelenül szelid, gyöngéd szeretettel, de végtelenül erős enthusiasmmussal és aktivitással az igazságért. S az ő tünődő, csendes tekintete nem bizonytalan szemlélődés, hanem a szeretetnek mély és csendes éleslátása; — olyan, mint mikor valaki kutató szemeivel az ég csillagfényes azurjának mérhetlenségéibe hat.

*

(A sasszemű tanítvány.) — Egyik fővonását János jellemének találóan fejezte ki a régi ker. egyház, a mikor repülő sas által symbolizálta, a mely merészen szegzi éles szemeit az izzó déli nap vakító fényének.

Sasszemű tanítvány volt ő nemcsak spiritualiter, de bizonyos tekintetben physikailag is. Ennek illusztrálására szolgálhatnak a következő — saját evangéliumában leirt — mozzanatok.

A keresztrefeszítés estéjén a zsidók megkérték Pilátust, hogy intézkedjék a holttestek levételéről, hogy ne maradnának azok szombat napján a kereszten. El is jöttek a vitézek és a kétfelől levő latornak megtörték lábszárait, Jézusét pedig — miután látták, hogy már halott volt — érintetlenül hagyták; ellenben az egyik katona oldalába dőfte dárdáját. És János, a ki közel állott, „látta, bizonyoságot téssen róla“, hogy „mindjárt jöve ki belőle *vér és víz*“ (Ján. 19, 34—35.). — Olyan körülmények között s olyan időtájban is így tudott éles megkülönböztetést tenni a sasszemű tanítvány.

S azután, midőn a feltámadást követő egyik napon Jézus megjelenik a tanítványok között, de azok a hajnali szürkületben eleinte nem ismerik föl, János az, a sasszemű („ama tanítvány, a kit Jézus szeret vala“), a ki először szól így (kétségkívül a szive is segítvén őt a látásban): „*Az Úr ez!*“

Látása élességének, biztosságának és hűségének kifolyásaként tekinthetjük azt az ezzel közel-rokon vonását is, hogy írásaiban az időjelzést illetőleg minutiosus érzékenységet tanúsít. Így feljegyzí az óráját annak a napnak, a melyen követni kezdé Jézust; akkor u. i. „mintegy tíz óra vala“ (Ján. 1, 40.). Megjelöli pontosan azt a pillanatot, melyben Jézus az utolsó vacsora alkalmával fölkel az asztaltól, hogy megmossa tanítványainak lábait; — s azt az időt, mikor Judás „kiméne; vala pedig éjszaka“ (Ján. 13.).

Nem mondom, hogy ezek valami különös jelentőséggel bírnak, de mindenesetre jellemzők ő reá, a „lát“-óra.

Nyelvezete, írása is jellemző e tekintetben. Rendkívül egyszerű. Nem disputál, nem okoskodik, nem érvel: ő „megmutat“, „megjelent“, „bizonyságot tesz“ azokról, „valamelyeket látott“ stb. . . .

Gondolataiban semmi homályosság, semmi nyoma az ingadozásnak, kételynek, gyanakodásnak, küzködésnek, bizonytalankodásnak, — ezek (ha egyáltalán voltak) már mind mögötte vannak akkor, midőn írásai kikerülnek kezei alól; — „mert a setétség elmúlt és amaz igaz világosság immár fénylik“. (I. Ján. 2, 8.) — Még a legmélyeségebb gondolatai is mindig kristálytiszták és zavartalanok. És ez az áttetsző mélység az, a mely különösen megragad s elbájol bennünket. Ez a spirituális éleslátás az, a mely egyaránt megnyilatkozik mind evangéliumában, mind pedig profetikus munkájában. „Kit a bölcs lángesze föl nem ér, csak titkon érző lelke óhajtvá sejt“, Annak dicsőségét ő „lát“-ja és „bizonyságot tesz róla“; kiemelkedve a föld ködéből túlszárnyal a felhőkön is és beletekint az istenség napfényes titkaiba. A mint Ágoston mondja: „Mig a három első evangelista ide alant marad az Ember Jézus Krisztussal és csak keveset beszél az Ő istenségéről, — János, mintha türelmetlenül járná a földet, evangéliumának legelső szavával felemelkedik nemcsak a föld és a lég és az ég határain felül, de az angyalokon és mennyei hatalmasságokon is túl egészen Annak színe elé, a ki által mindenek lettek.“

És ő ott is — „lát“! A legmélyebb igazságok is annyira realizálódnak előtte, hogy — látja azokat. Látja a „Mennyei jelenések“-et. Az ótestamentumi „látók“ (próféták) közül is egyik sem közelíti meg őt, a sasszeműt.

Messze vezetne most mélyebben belebocsátkozni a Jelenések könyvének szerzőségét, célját, jelentőségét s tartalmi értékét illető kérdésekbe, itt azért csak annyiban érintjük ezeket, a mennyiben e vázlat kerete megengedi s célja megkívánja.

Kétségkívül szembeötlő a különbség a Jelenések könyve s János egyéb munkái között, akár azok tárgyát, akár stíljét, hangját tekintjük. De ne feledjük, hogy azok egészen más időben, s más körülmények között és más célból irattak. Tudjuk, hogy legkorábban iratott a Jelenések könyve. Egészen természetes, hogy az elragadtatásában ifjúsága erejével és eleveenségével bíró tanítvány másként szól s ír, mint az elaggott apostol, a ki szelíd szeretettel beszél el „fiacs-

káinak“ egy élet szent emlékeit. A sötétség és világosság elkeveredett harczának idején, a mikor oly sok „fenevad“ támadt az Istenországa ellen, hogy ennek csekély seregét már-már kétségbeesés és reménytelenség fogta el, — eleven, buzdító s bátorító szóra volt szükség, a mely egyúttal bizonyos reménységgel mutat a jövőre diadalra, a mikor beáll a béke s az Istennek hajléka az emberekkel leszen, és nem leszen többé sem könnyhullatás, sem fájdalmas kiáltás, sem halál. — Ugyanaz a kürt másképp szól a csaták zivatarában, mint a mikor valami édes melódiát zeng a mult emlékeiről.

Patmos sziklái között volt fogságban János, a mikor a jelenéseket látta. Kicsi sziget ez az Aegei-tengerben, alig 30 km. kerülettel s 7—8 ezer lakossal. A középkorban *Palmosa*-nak nevezték el, a mi azt mutatja, hogy hajdan pálmákkal volt borítva; ma azonban már elég kopár s csak itt-ott látszik egy-egy olajfa vagy cziprus, a mi némileg enyhíti a bús szigetecske zordonságát. Itt volt egyik sziklatetőn az az állam-börtön, a melyben — Domitián uralkodása alatt — száműzetési idejét töltötte János.

Sajátságos dolgokat hallhatunk a fogságban ülők találékonyságáról, a melylyel könnyíteni iparkodtak egyhangú nyomasztó helyzetükön. Összebarátkoznak rovarokkal s állandóan foglalkoznak velük, tanítgatják, szoktatják őket; megfigyelik s kísérik a — valami kis nyílason bejutott — napsugár lassú útját a falon vagy a földön; feliratokat, rajzokat vésnek a czella köveibe; börtönvirágot gondoznak; vagy költeményeket írnak. János börtönének magánosságát alakoknak, jeleneteknek hatalmas processiója töltötte be; a jövőre lelki szemei előtt játszódott le egészen a biztató végkifejlésig, az „új ég, új föld“ létrejöveteleig. A sasszemű látnoknak ez lehetséges volt!

Nem légből kapott képzelődés hát az a Jelenések könyve; nem is csupán ihletett költemény, sem pedig kuruzsló arithmetikus-theologusok számára készült könyv, a melynek 7-, 10-, 666-, 1000-es stb. számaiból jóslatokat tudnak kihozni; hanem annak a mélységes látású tanítványnak műve, a ki az isteni kinyilatkoztatót, a Jézus Krisztust földi életében is a legközelebről szemlélte, — a ki az Úr keblén nyugodott, — s a ki az Ő megdicsőülése után is annyira át volt hatva az Ő Lelkével, úgy telve volt a Krisztussal, hogy Annak s országának jövőrejét is — Milton szavaival élve — mintegy hatalmas és fenséges tragédiát szemlélhette végig, melynek komor jeleneteit és felvonásait halléluják és hárfá-symphoniák hétszeres chorusa szövi át és fejezi be.

Komoly *keresztyén* theologus előtt nemcsak hogy nem megfejthetlen vagy éppen haszontalan, gyakorlati érték nélküli könyv a Jelenések könyve, sőt inkább olyan, a mely nélkül az egész Biblia egy bevégezetlen könyv, hiszen ez adja meg a test és a lélek, a világ és Istenországa, a gonosz és jó harczának egyedül megnyugtató végkifejlését. S e harcznak s végkifejlésnek rajza nem valami rajongó lélek féktelen phantasia-műve, hanem egy — positivumokra, biztos adatokra támaszkodó s az Istenországa fejlődésének titkaiba, törvényeibe éles szemmel betekintő nagy apostolnak alkotása. A mint a mi éber gondolataink szolgáltatják az anyagot álmainkhoz, úgy ama jelenések számára is az alapot részben az apostol személyes külső és belső tapasztalatai, — és emlékei, részben nemzetének történelme és a régi próféták írásai adták. Sőt még a stíljét is „lát“-ás útján szerezte; — fehér felhő, — földindulás, — villanások és mennydörgések, — sok vizeknek zúgások, — hegy, sziget, tenger stb., miket hasonlataihoz használ, egészen természetesen ott Patmos szigetén.

*

(A szeretet apostola), — ez a másik jellemző vonás János karakterében. Manapság ez a leggyakoribb neve, valószínűs trivialis jelzője az apostolnak; úgyszólván közhely az „ékesszólás“ magyar mezején. Valószínű, hogy többen *nevezik*, mint *ismerik* őt a szeretet apostolának.

Enervált tárczák és prédikációk úgy rajzolják őt, mint valami túlságosan gyöngéd, édeskés hangú, békés, erélytelen, szelíd s többnyire öreg férfiút, a ki visszahúzódik az élet harczától, — mint azok, a kik hadviselés idején otthon maradnak az asszonyokkal és gyermekekkel, alkalmatlanok lévén a küzdelemre. Pedig korántsem ilyen effeminált, erélytelen férfiú áll e név mögött: „a szeretet apostola“. Manapság ismerhetsz efféle sentimentális Jánosokat is, de ő nem ezek közül való.

Emlékezzünk csak arra az incidensre, a mikor egy samáriai falu nem akarta befogadni Jézust. János az ő testvérével hirtelen odafordul a Mesterhez: „Uram! akarod-é, hogy parancsoljuk, hogy tűz szálljon alá az égből és megemészse ezeket . . .?“ (Luk. 9, 54.) — Ez bizonyára nem valami sentimentális kebelből tört elő!

„Jézus reájok fordulván, megdorgálá őket . . .“ Mert e méltó felháborodásban még nagyon sok volt az emberi. Nem érte azonban dorgálás akkor, a mikor már a „szere^tet apostola“ gyúlt égő *haragra*.

Mert mint minden igaz, erőteljes szeretetű lélek — legfőképen maga az Istennek Báránya —, úgy János is képes

a harag egy bizonyos nemének a leghevesebb kitörésére is. E kitörés pedig olyanforma, mint ama vulkánikus tűzé, a mely a Vezuv vagy az Etna gazdag és termékeny lejtői alól tör elő. — Csak Jézus ajkairól röpültek keményebb, erőteljesebb beszédek a bűn ellen, mint a minők János szerető szívéből törtek elő. Irtózott a bűntől! Gyöngéd volt és szelid, mint egy gyermek; de mint olyan gyermek, a minőknek ígértetett a mennyeknek országa; az ilyen lélek pedig csodálatos erővel, hogy ne mondjam, heroismussal van felruházva. Szelid, békeséges lélek, de egygyel — a bűnnel semmi áron nem hajlandó békét kötni, sőt még csak alkudozni sem. Az igazságtól hajszálnyira nem akar eltávozni. És ezen a ponton mindig háborog és kitör a „szeretet apostolá“-nak különben csendes és szelid lelke.

Jó volna manapság kettős mértéke ennek a léleknek! Hadd söpörné el még a nyomát is annak a hamis „liberalismus“-nak, a mely a békesség kedvéért (?!) azt akarná, hogy az igazság és hazugság kezet fogjanak, összebarátkozzanak; hadd söpörné el azt a philosophiai s theologiai tudományt, a mely Jézust és Zoroastert, Sakya-Mounit, Mahomedet s a többieket mind egyazon Pantheonba akarja helyezni.

Az egyik részen áll az igazság, másikon a hazugság. Ne akard a kettőt áthidalni ama „classikus“ és modern „arany középút“-tal. — Egyik azt mondja: ötször hat harmincz; a másik: ötször hat — huszonnyolcz. Jön a „liberális“ jóbarát s azt mondja: ne czivódjatok! — szeressétek egymást — ez a fő, s nem, hogy melyik felekezet vagy theologiai irány hivei vagytok s hogy miként vélekedtek a Krisztus személye felől; — vágjátok ketté a különbséget és mondjátok: ötször hat — huszonkilencz! . . .

A megalkuvás nem közeledés az igazsághoz. És a „szeretet apostola“ csak az igazság apostola lehet. Ezért nem tűri János azt a liberális „ $5 \times 6 = 29$ “ tudományt. „Ha valaki ti hozzátok megyen, és e tudományt (a Krisztusét!) nem viszi hozzátok, ne fogadjátok azt házatokba, és ingyen se köszönjete néki. Mert a ki köszön néki (sic!), annak gonosz cselekedeteiben része léssen.“ (II. Ján. 10—11.)

Ne legyünk békések, türelmesek, ha az igazságról van szó. Türelmetlenségre hivatattunk! — A bebizonyult tévedés és felismert bűn elleni türelmetlenségre. Az volt mindig a baj, hogy nagyon türelmesek voltunk; — mialatt éppenséggel nem voltunk nagyon teljesek — szeretettel. Rendesen homályos meggyőződésű és bizonytalan szeretetű lelkek emelnek szót az evangéliumi türelmetlenség ellen.

(A „mennydörgésnek fia“) — „Szeretet apostola“ — s „mennydörgésnek fia“! Viselheti-e e két jelzõt egyazon személy?

A Mester adta néki ez új nevet; Az, a ki a Jóna fiának, Simonnak, a Péter — azaz Kőszikla — nevet adá. (Márk 3, 16—17.) Nem tévedett-e Jézus tanítványainak megismerésében? Vajjon, a ki ismeri az ingadozó, sőt Mesterét háromszor is megtagadó tanítványt, nevezheti-e méltán „Péter“-nek? S a ki ismeri a csendes, szeretetteljes Jánost, találónak mondhatja-e az új nevet: „mennydörgésnek fia“? Úgy tetszik, hogy a tizenkettő közül ő reá alkalmazható ez legkevésbé. Az ő neve említésekör inkább ama „lassú (csendes) és vékony szó“-ra gondolunk, a mely a vihar és földindulás elmúltával hallattaték. (I. Kir. 19, 12.)

Pedig nagyon találón fejezi ki e név János jellemének egyik fővonását, a mely mind személyiségében, mind irataiban igazolást talál.

Nem emberi vehementiára czéloz e név; — ezért, mint láttuk, dorgálást nyert.

Bizonyos tekintetben a név ótestamentumi értelmében alkalmazható reá. Itt u. i. a mennydörgés a Jehova szava, — váratlanul elõtörve a komor, sötét tekintetű égből, nem követve — az emberi fülnek tetszetős — rhythmikus törvényeket, hanem mystikus intéseket közölve a lelkiismerettel. „Halljátok meg figyelmetesen az ő rettegéssel dörgő szavát és az ő szájából származó szólást. Mely minden egek alatt hallattatik, és az ő villámlását e földnek minden részeire kiterjeszti. . . . Dörög az ő nagyságos szavával. . . .“ (Jób 37, 1—3.) „Az Úrnak szava vagyon a vizeknek felette; a dicsőségnek erős Istene megdördüle. . . . Az Úrnak szava reszketteti a pusztát. . . .“ (29. Zsolt. 3, 8.)

Nem a hang üres dörgésére kell itt csupán gondolnunk; — egy nagy, üres kocsi gördülése kövezett utcán esetleg még nagyobb hangot adna. A hangnak komoly, méltóságos, lélekébresztő, megrázó erejéről van itt szó.

Ilyen ereje van Jánosnak. Nem a test indulatai ragadják őt el; — ő a mennydörgés fia, ihletése onnan felül való; erőteljes, nagyságos és energikus. Olyan valami fenséges souverainitas jellemzi hangját, mint a magasságból hirtelen elővillanó erő megrázó dördülését, a mely a lélek legtítkosabb rejtekébe is behat s a holt-eleveneket életre rázza.

Jellemző, hogy három olyan különböző egyéniség, mint Chrysostomus, Ágoston és Bengel oly harmonikus ítéletet mondanak Jánosról, a mint evangéliumának különösen bekez-

désére gondolnak, — „Kezdetben vala amaz Ige . . .“ — : „Halld, miként mennydörög!“ — „János úgy kezdi szavait, mintha az ég dördülne meg;“ — „A menny dörgése ez, lehozva mihozzánk a „mennydörgésnek fia“ által!“

Oly tiszta, ragyogó élet, minő Jánosé volt, még szótlanul is hatalmasan dörgő prédikáció minden hitványság, alantasság, sötétség ellen. Ha pedig megszólal, annál inkább „Cujus vita fulgor, ejus verba tonitrus!“

*

(„ . . . A kit Jézus szeret vala“.) — Sokat elárulnak János rendkívüli jelleméből azok a jelzők, a melyeket eddig reá alkalmaztunk, — hogy ő „a sasszemű tanítvány“, „a szeretet apostola“, „a mennydörgésnek fia“; de mindenik összevéve sem ad olyan mélyreható jellemzést, mint az, melyet ő maga vett föl: „a tanítvány, a kit Jézus szeret vala“. Amazok csak egy-egy oldalról engednek betekintést János jellemébe; ez ellenben mintegy kitárja előttünk az ő gazdag lelket, nem hogy képesítsen bennünket egyszerre megismerni egész lényét, hanem inkább csak, — hogy áttekinthessünk annak a léleknek terjedelmén, a melynek tengermélyeit csak sejtetik e szavak: „a tanítvány, a kit Jézus szeret vala“.

Az utolsó vacsora leírása alkalmával találkozunk először e kifejezéssel; addig soha sem ő, sem más evangélista nem használja ezt, ezután pedig János (Ján. 13, 23., 19, 26., 20, 2., 21, 7., 20.) mindvégig így említi magát, tulajdonnevét ezen túl is elhallgatva.

A legrövidebb s a legmélyebb magyarázatot e kifejezéshez maga János adja, a mikor így írja le az ő helyzetét Jézus mellett amaz emlékezetes estén: „Vala pedig egy az ő tanítványai közül, *ki a Jézus keblén nyugoszik vala*, az, a kit Jézus szeret vala“. A legközelebb ül Jézushoz. Keblére hajol. A legbensőbb összeköttetést élvezheti az Úrral.

„ . . . A kit Jézus szeret vala“ . . . Hát a többi tanítványt? Hiszen Ő még ellenségeinket is szeretni tanította!?. . . Miképen értsük ezt?

A mint éhezett és szomjúhozott, fáradt, pihent, sirt és örvendezett, éppen úgy — szeretett is Jézus. S a mint minden igaz és mély szeretet, úgy az Övé is — nemcsak gyöngéd és kegyes tudott lenni, de czéltudatos keménységgel és szigorúsággal is birt. A „Kövess engem“ áldozatot, mindennek elhagyását, önmehtagadást, keresztviselést kívánt. Ő hordozta az övéinek terheit; „körülköté magát“, hogy mint szolga megmossa az ő lábaikat; — és semmi szenvedéstől nem riadt

vissza — ő érettök. De nem ereszkedett le bűneikhez; nem kimélte őket, ha dorgálásra méltók voltak; — és elbocsátá őket, mint juhokat a farkasok közé.

Mert szerette őket! Szerette — állhatatosan! Az emberi szeretet hamar kijózanodik, ha tárgyán hibákat fedez fel; kiábrándul, ha hálátlansággal találkozik; meggyengül, sőt elenyészik a távolléttel; mogorva és zordon világban hamarosan fanyarrá lesz, — rázúdul a sivatag szele és elsodorja, még a nyomát is betemeti . . . De Jézus szeretete erős, hű, állhatatos — mind a „világ végezetéig“.

Azonban ez a szeretet nem afféle bizonytalan jóakarató szivesség volt, a mely *egyformán mosolygott* mindenik tanítványra. — Bizonyos megkülönböztetéssel bírt, — kiváltképen Jánossal szemben. De ez által éppenséggel nem szenvedtek rövidséget a többiek. — A sziv nem valami edény, a mely bizonyos mennyiségű szeretetet tartalmaz, mit minél több részre osztunk, annál kevesebb jut egyre-egyre, — sőt még a szétosztásnál is elhullik mindig valami . . . Így állhat a dolog azoknál a barátságoknál, a melyek vadon tenyésznek a mai társadalomban; — de nem így a Jézusnál! — Az igazi szeretetnek az a jellemző tulajdonsága, hogy minél többekkel éreztetem, annál több marad nekem; s minél erősebbé, igazabbá, égőbbé lesz *egy* iránt, annál bőségesebben részesülnek benne a többiek. Az *egy*-nek igazi szeretése nevel arra, hogy minél mélyebben tudjunk szeretni *mindeneket*.

Jézus barátsága János iránt a legmagasztosabb volt. Nem önkényesség, nem szeszélyes kegy volt az, a mely különös „kedvenczczé“ választotta volna Jánost. Bizonyos lelki tulajdonok voltak azok Jánosban, a melyek alapul szolgáltak Jézus egyetemes s mégis megkülönböztető szeretetének. Így van ez az emberi szeretettel is; János maga is „az igazságért“ szerette ama „választott asszonyt és az ő fiait“ (II. Ján. 1, 2, 4.).

Nem tudjuk, hogy Jánosban mik voltak ama tulajdonok, a melyekben kiváltkép gyönyörködött Jézus s a melyekért különösebben szerette őt. Sehol nincsenek ezek katalogizálva. Csak sejthetünk valamit az ő gyöngéd s érzékeny természetéből, mély és tiszta vonzalmából, gyermeki egyszerűségéből, — a melyen mint kristálytívegen át tekinthetni a lélekbe —; aztán az ő hitéből, jellemerejéből, szentség utáni vágyából s törekvéséből.

Kétségtelen, hogy e vonások a lélek működése folytán *fejlettek ki* Jánosban; ráragyogott a Krisztus szeretete és szeretetreméltóvá formálta őt. János is vallomást tehetett Pállal: Isten kegyelméből vagyok, a mi vagyok. De a mint a művész

gyönyörködik vászonra vetett, vagy anyagba öntött ideáljában, úgy Jézus is szerette ezt az embert, jóllehet az Ő szeretetéből lett szeretetreméltóvá

S hogy mennyire szeretetreméltóvá, — azt ő maga a legkevésbé sem tudta, s éppen ez emelte vonzó alakját a legmagasabb fokra. Igazán megkapó, a mint tiszta, gyermeki egyszerűséggel és nyíltsággal minden tartózkodás nélkül alkalmazza magára: „a tanítvány, a kit Jézus szeret vala“. Nem tanakodik magában, hogy vajjon nem sérti-e e jelző tanítványtársait. Nem jut eszébe a formális tiltakozás, hogy ő méltatlan arra a szeretetre. Épp oly félelem nélkül használja e kifejezést, mint mikor a legnagyobb apostol, Pál azt mondja magáról: „Én az apostolok között legkisebb vagyok“ (I. kor, 15, 2.). Az ő szeretett Mesterének dicsősége áthatotta egész valóját; de János épp úgy nem gondolt erre, mint a kicsiny gyerek mozdulatainak kecsességére vagy szemeinek bájos ragyogására. Vagy, mint a midón — „nem tudja vala Mózes, hogy az ő orcájának bőre fénylenék (mivel hogy az Istenről szólott volna)“ . . . (II. Móz. 34, 29.).

*

Íme a tanítvány! A sasszemű, a szeretet apostola, a mennydörgés fia; az, a kit Jézus szeret vala.

Íme egy dúsan virágzó és gyümölcsöző hajtása a szőlőtőnek.

Valamikor egyszerű galileai halász. Egészséges, robustus férfiú — physikailag és lelkileg egyaránt. Látása éles és tiszta. Ítélete igaz, őszinte. Szelid szeretetű és gyöngéd, de szenvedélylyel teljes az igazságért.

Azután egyszer ő is hallja a hívást: Kövess engem! És egyikévé lesz ama legnagyobb „foglyok“-nak, a kik valaha a Krisztus igáját felvették.

Íme a Krisztussal való összeköttetés csodálatos erejének egyik bizonyossága. Nem valami kegyes mázzal bevont s elmosódott alak, hanem egy éles vonásokkal bíró kiváló jellem. Alapvonásai nem töröltettek el, hanem kifejlesztettek és megszenteltettek a Krisztus társaságában. Nem vesztett el semmit; sőt inkább megtalálta igazi én-jét, megtisztulva, megerősödve, és felmagasztaltatva. Az Úrnak Lelke nem semmisítette meg egyéniségét,¹ hanem felhasználta, hogy legyen egyik bizonyoságtevő az Igazságról.

¹ „God, when He makes the prophet, does not unmake the man“. Locke.

Forduljunk hát hozzá bizalommal, ha valamit tudni akarunk az Igazságról. János látta és bizonyoságot tesz Róla. Látta szemeivel, — látta szívével. Mindig igazat beszél; rá nézve a hazugságnak még árnyéka is tűrhetetlen.

Forduljunk hozzá. Minden fejezete egy örökbecsű véset, a melyben a legfinomabb vonalak is tisztan kivehetők.

Forduljunk hozzá. Fél századon át forgatta lelkében azokat, a melyeket látott és hallott, s a mikor már teljes érettségre jutnak szívének és lelkének kincsei, s a mikor már egészen feljutott ama lelki Tábor-hegyre, a melynek csúcsáról a Fiút teljes dicsőségében szemlélhette, — akkor írja meg az Ő történetét: — miképen száll alá az Ige, az Örökélet, — miképen halad át a halandó életen és miképen lép be ismét abba a dicsőségbe, a melylyel birt, még minekelőtte a világ fundáltatott volna . . .

*

. . . Porai ott nyugosznak valahol Efezus vadon harasztal földött vidékén.

Chrysostomos állítása szerint, százhusz éves korában hunyt el. Nem erőszakos halállal, hanem valószínűleg Efezusban az ő „fiacskáitól“ körülvéve.

. . . Az esti harmat nem esik lágyabban a földre, s a kifáradt szelek nem ülnek el csendesebben, mint a hogy elaluvék az a tanítvány, a kit Jézus szeret vala . . .

Elaluvék ott Efezusban.

S mégis, mintha nehezen tudtak volna tőle elválni, — mintha őt nemcsak Jézus szerette volna, hanem százan és százan, a kik csak ismerték őt, vagy hallottak róla: imé az a monda kel szárnyra, hogy nem halt meg valósággal.¹ Nehéz volt hinni, hogy voltaképen eltávozott . . .

De nem is ment ő el! János él és élni fog — a földön is — az ő bizonyágtevő írásaiban. És ma is odavezet kézenfogva Ahhoz, a kinek szava sohasem szűnik meg — a halott-hoz, hogy: „Kelj fel!“ — s az élőhöz, hogy: „Kövess engem!“ . . .

Rákospalota.

Takaró Géza,
ref. s. lelkész.

¹ James Culross, kiváló angol író, a kinek Jánosról s munkáiról szóló gyönyörű művét e jellemrajznál haszonnal forgattam, egész sereg igen szép — bár történelmileg értéktelen — legendát sorol fel az apostolról.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Mészáros János: A keresztyénség lényege, szószéki egyházi beszédek alakjában. 1. kötet A) rész: A Krisztus. Neumann-nyomda, Ipolyság, 1907. Kapható a szerzőnél, Ócsa (Pest m.). 286 lap, ára 4 K 20 f.

A fiatal papi nemzedék egyik legtehetségesebb és legtanultabb tagjának értékes szellemi terméke a kézalatti munka. Érdekes már a keletkezésének története is, melyet megragadó őszinteséggel maga a szerző mond el az előrebocsátott „theologiai önvallomás“-ban. Ez a lelki tükörkép tanulságosan tárja föl azt a belső vívódást és átalakulást, a melyen át Mészáros a skeptikus bölcsélet és rationalista theologia viharos tengeréről az evangéliumi Krisztus-hit biztos kikötőjébe evezett.

Hitbéli meggyőződésének evangéliumi kialakulására az a tapasztalat juttatta, hogy manapság *„sokkal többet tudunk a bibliáról, mint a bibliából* és hasonlíthatatlanul többet birunk tudós fejtegetések nyomán a Krisztusról, mintsem közvetlen tapasztalat által a Krisztusból“ (Pokoly J.). E tapasztalat útján a bibliához menekülve és előképzettsége hitbéli akadályait lerakva, megadta magát a Krisztusnak, a ki apostolává és bizonyágtevőjévé avatta. Világossá vált előtte, hogy a keresztyénség a maga mivoltában benső, kegyes tapasztalat: Istenfiúság szülte erkölcsiség. Ez a tapasztalat arra is megtanította, hogy a theológiában nem szabad a tanra fektetni a súlyt és a dogmák révén akarni benső, kegyes élethez jutni. Mert míg a fogalom és dogmaalkotás mindig elkerülhetetlenül folyik a benső tapasztalatból, addig a belső tapasztalat, tehát a hit, csak nagyon ritkán, szinte csudaképen születik a tanból. Az orthodoxiának ez az élettelen doctrinalismus a hibája;

az, hogy tant hirdet élő hit nélkül. Az orthodoxiának polaris ellentéte a rationalismus, melynek meg az a gyökeres hibája, hogy nincs benne se élő hit, se isteni Krisztus. Árnyalata több van, az úgynevezett modern theologia is lényegileg rationalismus, akár a bölcsészeti (Strauss, Baur), akár az erkölcsi ágait (Harnack és társai) nézzük. És e negatív jellegű kritikái liberalismus letörli a keresztyénségből a megváltó erőt és kegyelmet; a Jézus személyiségéből pedig elpárologtatja az istenemberi nagyságot és fenséget.

Mészáros öntudatosan elfordul a keresztyénségnek mind orthodox élettelenességétől, mind rationalista és modern eltorzításaitól. Neki az evangelium élő keresztyénsége és megváltó Krisztusa kell. Az ő keresztyénsége bibliai, positiv és kriszticentrikus. Az ő Krisztusa az isteni erővel teljes Krisztus, az a szent, hatalmas, dicsőséges, érettünk megfeszített és feltámadott felséges személy, a ki isteni hatalmánál és szereteténél fogva valódi megváltója az emberiségnek s a ki örök evangeliuma és szent élete által értelmi és erkölcsi világossága a világnak.

Ilyen Krisztust hirdetnek Mészáros egyházi beszédei, melyek nagyon alkalmasak arra, hogy a divatos predikációs könyvek szintelen, szürke és erőtelen theologiaja helyett Krisztus és az evangelium hitét predikálják s egészséges evangeliumi levegőt terjeszzenek. Szerző méltán vette szájába és tollára Pressensée ismeretes vallomását: „Örömmel és lelkesedéssel óhajtottam felőled, Istennek fia, valami fenségeset mondani, hogy felelhessek a kérdésre: Kicsoda vagy?! Olykor, egy áldott óra felvillanó fényében látni véltem isteni fenségedet mocsoktalan tisztaságtól ékesítve; de a mint a szent látományt megörökíteni akartam, a toll megreszketett kezeimben és csak töredéket, halvány vázlatot adhattam. Kicsoda is vagyok én, hogy szentségedet leírni megkísérlem?!“ Ennek az áhitatos hódolatnak lelke szól Mészáros predikációs kötetének minden darabjából, a melyek nemcsak a czimben viselik „a Krisztus“ összefoglaló czimét, hanem valóban és öntudatosan hirdetik, magyarázzák és szemléltetik a Krisztusban megtestesült isteni erők gazdagságát, a „megfeszített és feltámadott Krisztus“-t.

A kiadott első kötetben a szerző 22 predikációt közöl, a melyek mind a Krisztust predikálják. „Krisztus, mint testté lett ige“: ez az első beszéd czime és tárgya. „Szerető szüleinek gondja és tekintélye alatt“: ez a gyermek Jézus növekedését festi mesterei vonásokkal. „Szeretett szülőinek gondja s tekintélye felett“: ennek a 12 éves Jézus jeruzsálemi útja

és a jeruzsálemi templomban való viselkedése a gyönyörűen fejtegetett tárgya. „Jézus nazarenus“: ez a beszéd Jézus Názarethben lakozását tünteti fel, a mint ott megismerte a gyönyörű természetet, a romlott, bűnös embereket és az örök irgalmú mennyei Atyát. „Megkeresztelve“: a Jézus megkereszteltetésének kitűnő történeti és lélektani rajza. „Megkisértetve“: ebben a Jézus megkisértetéséről és diadaláról olvashatunk egy megragadó és tanulságos elmélkedést. „Messiási tekintélye vérrokonai előtt“: ez alatt a keveset mondó czím alatt magasan szárnyalva fejtegeti lélektani okát és következményét annak, hogy Jézust az ő atyjafiai „elveszett“-nek tartották, mert azt vélték, hogy az „eszétől eltávozott“. „Messiási tekintélye lakóvárosa előtt“: magasztos magyarázata Jézus első nyilvános fellépésének a názareti zsinagógában. „Mint a világ világossága“: magas röptű beszéd arról, hogy Jézus a világ világossága, a ki teljes bölcseséggel kitűzi: legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes, és tökéletes szentséggel megvalósítja: „én és az Atya egy vagyunk“. „A vérrokonság értéke messiási hivatala előtt“: remek szónoklat arról, hogy a Jézus valódi (lelki) rokonai csak az Isten igéjének hallgatói és cselekvői. „Jézus a nőkért“: meggyőző és megragadó kifejtése annak, hogy a világon Jézus tett a legtöbbet a nőkért, midőn a Teremtő akaratából a házasságban való jogukat és méltóságukat visszaadja, midőn siralmas helyzetükben elkövetett bűneiket Atyja kegyelmével megbocsátja, s midőn Isten bölcseségével házi teendőik örök arányát megszabja. „Örök személyisége csudáinak fényében“: e czím alatt két beszédet közöl s az elsőben, a tenger lecsendesítésének csudájában azt a Krisztust mutatja be, a ki a napfény örvendetes idején a hajóban alszik, a vihar félelmes óráiban pihenéséből felveretik, a kétségbeesés forratagában szélcsendet s békét parancsol; a második beszédben pedig, a Lázár feltámasztásában, éles szemmel és biztos kézzel hívja föl Lázárnak megbetegedésére és halálára, kit ő szeretett s kinek ez az esete Isten dicsőségére lészen; a hinni kezdő Mártha előtt tett kinyilatkoztatására: „én vagyok a feltámasztás és az élet, a ki én bennem hisz, ha meghal is, él az“; a hitben mintakép, de mégis megrendült Mária előtti sírására: „Jézus pedig könnyez vala“; és isteni szavának eredményére: Lázár, jőjj ki, s a négynapos halott feltámaszta. „Jézus csudái, személyiségének fényében“ czímmel szintén két beszédet hoz e kötet. Az első a 38 éves beteg meggyógyításában mutatja be Jézus isteni személyiségének újjászülő hatalmát, megváltó erejét; a második a gutaütött meggyógyi-

tásában tünteti föl Jézus bűnbocsátó hatalmát, midőn meggyógyítja a gutaütött embert, megdicsőíti a négy férfiúnak hitét, megszegyeníti ellenségeinek hitetlenségét és beteljesíti hallgatóinak várakozását. „Az ember fia“ czim alatt hatalmas szónoki magyarázatát olvashatjuk annak, hogy Jézus ezzel az elnevezéssel önmaga foglalja és számítja bele magát az emberiségbe, úgy nézvéen magát, mint egy embert a sok millió közül; s önmaga emeli ki magát hasonlíthatatlan magasságba az összes emberek közül, úgy tekintvén magát, mint az emberiség Urát, s hogy ez örök evangelium szerint Jézus egy mi közülünk és mégis Ura mindeneknek. „Az Isten fia“ című beszédben magas szárnyalású remek elmélkedésben mutatja ki, hogy Jézus, mint Isten fia, egy az Atyával, azaz Istennel mindenben teljes közösségben áll, inkább mint az összes emberiség; de azért mégis alatta áll az Atyának, azaz Istentől nyeri mindenét. „Isten tervét szemlélteti a minákról szóló példázatában“: melyben Jézus feltünteti saját jövőendő méltóságát, tanítványai sorsát és ellenségei végzetét. „A királyságra vivő messze útnak virágos kezdetén“ című virágvasárnapi beszéd a legragyogóbban és a leghatározottabban nyilatkoztatja ki Jézus messiási voltát, megváltói tisztét és királyi méltóságát. „Atyja akaratát szemlélteti a vinczellérek példázatában“, a melyben Jézus felragyogtatja önmagának, mint Fiúnak, a zsidó népnek, mint gonosz vinczellérnek, s a szőlőnek, mint Istenországának sorsát. „Czélja a páska-vacsorával“ az, hogy Jézus hozzánk való szerelme nyilvánvaló legyen, hogy bűnbocsánatunk felől bizonyosakká tétessünk, hogy egymás szeretetére kötelezzünk, s hogy az Atya örök irgalmát dicsőítsük. „Az utolsó est nagy tanításából“ megragadólag és főlemelőleg emeli és fejti ki Jézus eme gyönyörű mondását: „Én vagyok az út, az igazság és az élet.“

Íme, ezek a címei, tárgyai és főeszméi a Mészáros egyházi beszédeinek . . . El kell ismerni, hogy szemenszedett gyönyörű tárgyak és mindannyian következetesen szolgálják az erős meggyőződésű szerző célját, a ki András szavával bátran állhat minden Simon elé: „Íme, én megtaláltam a Messiást!“ Az a Krisztus-kép, melyet az erős hitű szerző ezekben a szószéki beszédekben a hallgatóság elé tár, élethű, erőteljes, színes, fenséges és minden ízében evangéliumi. S ez ennek a predikációs könyvnek első és kiváló érdeme. Krisztust predikálja, az evangéliumok valódi Krisztusát, az igazi Megváltót, a ki a szentségnek teljesen új világát sugározza e földi világra.

Másik kiváló tulajdonsága e jeles kötetnek a helyes

predikálási módszer. Hitből halad hitre, hitből sarjaszt és táplál hitet, belső tapasztalatból építi ki a hit fogalmait, eszméit, tanait; a szíven át férkőzik az emberi értelemhez. „Per fidem ad intellectum,” „credere ut intelligamus”: ez az egészséges és valódi keresztyén elv jelszava. Mert „Isten akarta úgy, hogy az isteni igazságok ne az értelem által menjenek a szívbe, hanem a szív útján az értelembe. És Isten rendezte úgy, hogy míg az emberi dolgokat előbb ismernünk kell s csak azután szerethetjük őket, az istenieket előbb szeretnünk kell, hogy azután megismerhessük“ (Pascal). Jézusnak is ez a módszere. „Hálákat adok neked, Atyám, hogy elrejtetted ezeket a bölcséktől és az értelmesektől és megjelentetted a kis gyermekeknek. Jól vagy, Atyám, mert e volt a te jó kedved.“ (Mt. XI: 25—26). Igazán hirdeti Mészáros is, hogy az egyszerű Fiúban való hit nem tudás, hanem erény. Szívvel higgyetek az igazságnak.

Harmadik jelessége a Mészáros prédikációinak a gondos, szabatos és biztos bibliai tanulmány. Ismeri az Írást, a Szentföldet, a zsidó népet, a tanítványokat és Jézus egész környezetét. S ezt a bibliai és régészeti ismeretét színesen, elevenen, megragadólag, néhol festőileg tudja értékesíteni. Hite megeleveníti a tudását, tudása szilárd történeti és lélektani alapra helyezi hitét. S fenkölt érzésű szívének eleven lüktetése jól eső harmoniába olvad széleskörű, de mindig pontos tudásával. Ezt kiemelni *most* és *nálunk* annyival szükségesebbnek tartom, mert a legfiatalabb lelkészi nemzedék egyik része hitével hivalkodik, melyet nem támogat megbízható tudás; másik része tudásával tetszeleg, melyből hiányzik a hit életadó ereje és melege. Mészáros erős lelke építő, bizalomkeltő összhangba tudja olvasztani szíve magasztos hitét, elméje fényes, erős tudásával. Nála nem húz rövidet a hit a tudás előnyére, és nem szenved hiányt a tudás a hit mesterkelt hangoztatásával. Hite *megpróbált* hit és tudása *kipróbált* tudás.

Negyedik kiválósága e könyvnek a szép, bibliai, erőteljes, színes nyelv. Mészáros nem kitűnő stylist, mert itt-ott a gyakorlottság, néhol a szabatosság, helyenként a könnyedség és zamatos magyarság követelményei ellen apró vétségbe esik. De erőteljes, logikus, színes, magasan járó, szónokias író, a kinek termékenyítő és építő gondolatai feledtetik az apró írói hibáit. E tekintetben is jóval fölötte áll a prédikációírók átlagos s bizony nem éppen magas színvonalánál. Nem oly csiszolt, mint Szilády János; nem oly ragyogó és pompás, mint Dobos János; de bibliásabb, erőteljesebb és keresztyénebb, mint prédikátoraink e legjelesebbjei.

Mindent összefoglalva: kalapot emelek Mészáros prédikációs kötete előtt, mert Bersier átdolgozása óta az evangéliumnak ily értékes, ily kiváló tolmácsa nem található a magyar irodalomban. Meg kellene szerezni, tanulmányozni, értékesíteni minden evangéliumi ige hirdetőnek. Erő, termékenyülés, hitbeli mélyülés, keresztyén épülés, evangéliumi ihlet árad ki minden egyes beszédéből. Melegen, jó lélekkel ajánljuk olvasóinknak pártoló figyelmébe . .

Mészároost pedig segítse az Úr, a ki az ő lelkét így megtermékenyítette, hogy az ő kincses házából hozhasson elő ehhez hasonló újabb termékeket. —s—s.

Ravasz László: Bevezetés a gyakorlati theológiába.
Kolozsvár, 1907. 96 lap. Ára nincs megjelölve.

A kolozsvári theol. fakultásnak Molnár Albert tanszékére nemrég megválasztott új tanára ez akad. magántanári értekezéssel, a melyet a sárospataki theol. akadémiához nyújtott be, jóra való adalékkal gazdagította szegényes hazai theol. irodalmunkat. „Fogadkozásától, ígértétől“ sokat várhatunk a jövőben. Bevezetést, prolegommát ad a gyakorlati theologia rendszerébe akképen, hogy mindenekelőtt egy tájékoztató bevezetés után találó jellemzésekben (p. o. a reformatiót) ismerteti a gyakorlati theologia történetének főbb irányait. Behatóan s nagy szakismerettel méltányolja többi között újabb művelői közül egy Schleiermacher, Nitzsch, Schweizer, Moll, Zetzschwitz, Oosterzee, Harnack, Aehelis, Vinet, Vamhert, Krauss és Bassermann rendszereit, és sajnós, igen röviden, „nem arányos gonddal“ a gyakorlati theol. magyar művelőit (Tóth F., Kovács A., Bartók Gy. és Novák L.). De már itt örömmel szögezzük le azt a szíves ígértét, hogy a magyar gyakorlati theologia magyar történetét (és irodalmát) külön monographiában fogja feldolgozni. Ez irodalomtörténeti fejezetben megkapó a 25. lapon a mai kor vallásos jellemzése. — Majd az egyházzól szóló fejezetben igen helyesen különbséget tesz a reformatio szellemében annak üdvközösségi és üdvintézeti jellege között, a melynek elseje a váltság gondolatától eltelt életviszony s másika történetileg kifejlett s folyton fejlődő societas, s mindkettőnek folyton valósuló eszménye istenországa a földön. Jól mondja Kálvin után, hogy ecclesia semper se reformari debet s „az egyházi intézmények életet a Krisztustól áthatott személyiségektől nyernek, a kiknek értékét Jézussal való közösségük mértéke teszi.“ — A 3. fejezet az egyház életének funkcióit ismerteti, a melyben a Spencer-féle „természettudo-

mányos sociologia“ s a Drummond-féle „természettudományos theologia“ találó megbirálása után a functiókat a szervezett egyház következő hármasság tevékenységében látja: „építi önmagát a hitben, fentartja magát a szeretet munkássága által s reprodukálja magát a reménységben — az oikodometika, az agapetika és a paideutika által. Mind e tevékenységnek fő-célja az építés, s a két utóbbi functio nem más, mint közvetített oikodometika. Mindenik functio ikerágú működést végez: a kultuszban van állandó formai és változó tartalmú elem, az agapetikában personalis és institucionális tevékenység, a paideutikában térbeli és időbeli reproductio.“ — A 4. fejezet címe: „a gyakorlati theologia mivolta és elágazása“. Az a tudomány, a melynek tárgya az egyház functióiban való magaépítése s annak rendszeres leírása, a gyakorlati theologia, mint „az anyaszentegyház élettana“. Közös törzse a Kleinert berlini tanár által hirdetett ekklesiastika, mint az egyházzól, a presbyteri hivatalról s az egyházalkotmány elveiről szóló tan. A gyakorlati theologia segédtudományai a speculatio és történeti theologia, az egyház történelme, az egyházjog és sociologia, a vallásos psychologia és vallástörténelem, az aesthetika, a lélektan, logika s különösen a néppsychologia, a vallásos sociologia s a paedagogika. Íme az óriási munkamező, a melyen a gyakorlati theologusnak egy életet kell dolgoztatásban töltenie. „Mennyi munka, mennyi áldás“, jegyzi meg találóan az ifjú szerző. Sok sikert a szépen megkezdett nagy munkájához új életpályáján!

Igaza van a sárospataki szakbirálatnak, a melyre különben a „végszó“ is utal, hogy az egyebekben nagy szakismerettel és tárgyszeretettel megírott rendszeres munka irállya helyenként „idegen szavakkal telített, dialektikája igen elvont, néhol homályos (de mindenkor tanulságos és következetes), sőt parlagias“. Utóbbira példa: „kaptafa-bölcsesség“, „lőcsei kalendárium“, „lélekölő, sivár orthodoxia“, „bűvész a cilindrből“, „nagy műveltségű causeur“, „a vallástudományok árfolyam-értéke“, „a massiv dogmatismus farizeusai“, „a materialismus, ez a nagy parázna“, „boszorkányforgatag“, „a traditiók békanyála“, „nyereg alatt puhított bölényhús“, „abroncsok a hordó körül“ stb. Kissé erőltetett a „ténykomplexum“ s az „egyházközség és közönség“ közötti megkülönböztetés. Végül tárgyi tévedés, hogy Lipsius, a nagy jénai dogmatikus „Ritschl tanítványa“, s csakis a gyakorlati theológiára nézve fogadhatom el azt az állítását, hogy „a református szellem Németország szabad theológiájának vala a nemtője“. De szabadelvű álláspontján igaza van abban, hogy „személyivé kell

tenni a keresztyénséget, mely maholnap csak történelmi kincs lesz“ s cum grano salis: „csak modern theologus lehet a mai kor igehirdetője, mert ez hitet, élettapasztalatot prédikál, az orthodoxia pedig tanokat, dogmákat hirdet“. Mert való igaz, hogy „nem az egyházi tannak hirdetése, hanem a megsegítése azoknak, a kik a keresztyénséggel személyes viszonyba akarnak lépni, nem bibliai tanfogalmak, hanem keresztyén élettapasztalásnak hirdetése, az egyháznak, nem mint objektív szervezetnek, hanem mint az evangéliumtól áthatott személyiségek szívében élő hatalomnak hangsúlyozása, a mely a maga munkás szeretetével a socialis bajokat orvosolja, az életet megszentelni igyekszik, viszont mint belső világunk értékadó elve, békességre visz és nemessé tesz, — im ezek az új irány (Schian, Naumann, Baumgarten, Häring) ideáljai!“

Szerzőt új állásában szép munkájáért melegen üdvözljük. Csak tanulmányozza az általa meg nem említett *Häring*-féle gyakorlati theologiai vállalatot is! Nagyon megérdemli.

Sz. M.

Horváth Zoltán: A teremtés napjai. A biblia és a természettudományok mai álláspontja szerint. Rimaszombat (Rábely M.), 1907. 110 lap. Ára nincs megjelölve.

A német prot. egyházban gazdag irodalma van a keresztyén vallásos és természettudományi világfelfogás összeegyeztetésének, s legújabbán néhány kiváló terméket mutattunk be a „Protestáns Szemle“ olvasóinak. Külön folyóirata is van ez irányzatnak a Dennert-féle „Glaube und Wissen“ cz. szakközlönyben. Hazai r. katolikus egyházunk is buzgólkodik a vallásos és természettudományos gondolkodás összeegyeztetésében, míg a mi prot. egyházi és theol. irodalmunk e tekintetben is nagyon szegényesnek mondható. Pedig nálunk is sok hive van az atheista-materialista természettudományos felfogásnak a katedrákon és az irodalomban, a kikkel a Krisztus evangéliuma alapján nekünk is föl kell vennünk az apologetikai és polemikai harczot. Még a mi köreinkben is sok a zsidós és még inkább pogányos felfogás a főbb keresztyén igazságok értelmezésében.

Szerzőnk „az erős meggyőződés“ hangján és „20 évi szaktanulmány“ alapján látott a maga tárgyához. Erős hittel vallja, hogy „a kijelentés épp úgy az Isten műve, mint a természet, a kettő tehát valóságos ellentétben nem állhat egymással“. Vallja tehát — s ez a fő — az isteni kijelentésnek az írásban, a természetben, a történetben, az egyházban s a vallásos hívők szíveiben való megnyilatkozását. S vallja Den-

nert német tudóssal egyezőleg, hogy a modern geologiai és palaeontologiai kutatások nem ellenkeznek, hanem megegyeznek Mózes elbeszélésével a teremtés történetéről.

Így mindjárt az 1. fejezetben „a teremtés idejéről“ szól s magyarázza „a 6 nap“ fogalmát. Majd a további fejezetekben összegezi a geologiai és palaeontologiai kutatások eredményeit s a kiválóbb, nagyobbára katolikus természettudósoknak ezekre vonatkozó nézeteit. Közelebbről az állatvilág és az ember teremtésénél behatóan ismerteti a leszármazási elméletet s annak különféle irányzatait s remekül vezet be az olvasót a geologiai korszakok tömkelegébe. Jól mondja, hogy a „darwinismus az ő túlságos igényű „létért való küzdelmével“ megbukott, — megbuktatta őt elsősorban kézzelfoghatólag a geologia“, a mit a német Dennert így fejezett ki, hogy „der darwinismus ist am Sterbelager“. A „kezdet“ kérdésénél behatóan czáfolja a Kant-Laplace-féle ködös elméletet s az anyagot is az Isten mindenható akarata szent művének mondja. „Így hát a tudomány félszázados indulatos harczok után visszatért Istenhez, mikor belső elvekkkel magyaráz; ezzel elismerve a teremtést Isten művének“ — mondja helyesen a szerző és befejezésül felkiált ekképen: „de ki tudhatná az örökkévaló (és mindenható) Isten minden útjait? A tudomány az ő nyomait kutatja önkéntelenül is. Bár ne feledné el azt soha, a kinek nyomdokait vizsgálja az ő alkotásaiban, a szép természetben.“

Erős keresztyén vallásos hite mellett tisztelettel és elismeréssel adózunk az ő nagy tájékozásának a természettudomány legújabb irodalomkörében. De egyet jobban szeretünk volna, t. i. azt, ha élesebb határvonalat vonna a leszármazás kérdésénél a testi és lelki élet között. Az emberi és az állatvilág kapcsolai nagyon is lazák a mai tudományos kutatások szerint. Mert hát igaz az: „a majomember vagy embermajom fantóm; egy, csupán néhány tudós fejében létező gondolati lény . . . Az emberalakú majom csak majom s a degenerált ember is csak ember . . .“ Lelkénél fogva nemcsak ügyessége van, mint az állatnak, hanem gondolkodik, akar és cselekszik, abstrahálóra és czélszerűségre képes, s mindez a teremtő Isten műve. A miért is Tertullian szerint „vivit anima ex deo“, s Augustinus szerint: „Magadéinak teremtettél minket, óh Uram“, és a mi szívünk nem lel nyugalmat, a míg „*Bened meg nem nyugoszik*“.

Sz. M.

Vallás, hit és szabadság. A genfi 1905. évi nemzetközi vallásos kongresszuson tartott felolvasások és beszédek. Angolból, francziából és németből fordították többen. Kolozsvár, 1907., Gámán F. ö. nyomdája, 277 lap, ára nincs megjelölve.

A vallásos szabad gondolkozók, főleg az unitáriusok és a liberális theologia hívei, pár évvel ezelőtt nemzetközi szövetségbe léptek azzal a szándékkal, hogy egymással szorosabb érintkezést tartsanak fenn. Megalakították 1900-ban Bostonban a nemzetközi tanácsukat, a mely a szövetség céljául azt tűzte ki, hogy a tiszta vallást és a tökéletes szabadságot egyesítsék s hogy egymás között a barátságot és a kölcsönös munkásságot elősegítsék.

A szövetség a maga első kongresszusát 1901-ben Londonban, a másodikat 1903-ban Amsterdamban, a harmadikat 1905-ben Genfben s a negyediket f. évi szeptember havában Bostonban tartotta. A kongresszus ülésein liberális szellemű beszédek és felolvasásokat szoktak tartani, liberális irányú theologusok, tanárok és lelkészek közreműködésével. A gyűlések látogatói túlnyomó részben unitáriusok, de több-kevesebb számban minden nagyobb keresztyén felekezet és nemzet képviselve szokott lenni.

A genfi gyűlésen is ez a szabadelvű vallásos gondolkozás nyilatkozott meg. Szónokai azt vallják és hirdetik, hogy a gondolat és a szólás szabadsága vallásos dolgokban is érvényesüljön; attól, a ki ezen gyűléseknek tagja akar lenni — mondá a genfi kongresszus elnöke *Montet*, genfi egyetemi theol. tanár — sem azt nem kívánjuk, hogy valamely dogmai tételt elfogadjon, sem azt nem, hogy valamely egyháznak tagja legyen. Mi a hitvallások és dogmák korlátjaitól egészen szabad gyakorlati vallást és élő hitet vallunk. A mi nemzetközi kongresszusunk nyugvó pontja az a vallás, a mely nemcsak a keresztyén protestáns és róm. kath. egyházat, hanem a zsidó és hindu theista liberális vallásos gondolkozók hiveit is összegyűjti.

Mi az egyházak között erősebb és bensőbb szövetséget fogunk létrehozni és keresni fogjuk a módot és az eszközt nemcsak arra, hogy elveinket terjesszük, hogy a szabadelvű vallásos fogalmakat ismertté tegyük, hanem arra is, hogy szövetséget létesítsünk mindazon vallásos emberek között, a kik velünk rokonszenveznek.

A szabad vallásos gondolkozók emez eszméiket elég szorgalmasan is terjesztik. Magyar nyelven is ez a harmadik könyv, mely a kongresszusokon tartott felolvasásokat és beszédek

közli. A közlemények kisebbik része prédikáció, melyeket az istentiszteleteken tartottak; nagyobbik része felolvasás és előadás, melyeket a kongresszuson mondtak. A prédikációk: *Wagner* párizsi lelkésztől (Mutasd meg nekünk az Atyát), *Savage* newyorki lelkésztől (A vallás: annak változó formái és örök lényege), *Roberty* párizsi lelkésztől (Kiatkozás és a hit), *Furrer* zürichi lelkésztől (A hol az Úr lelke, ott van a szabadság), *Wood* birminghami lelkésztől (A szabadelvű mozgalom a vallásban) valók s egytől-egyig következetes és hű tolmácsai annak a liberális theológiának, melynek népszerűsítését és terjesztését a kongresszus maga elé tűzte.

A felolvasások két csoportba oszthatók. Egyik csoport általánosabb theologiai és egyházi kérdéseket ismertet. Ilyenek: A názárethi Jézus és a monotheizmus, írta *H. Loyson* volt párizsi lelkész; A valláseszmé felszabadítása a papok között, írta *Bourriér* sevres-i lelkész; Újabb tanulmányok a keresztyénség eredete körében, írta *Carpenter* oxfordi theol. tanár; A szabadelvű keresztyén hitnek tételekbe foglalása szükséges, írta *Rey* liegi lelkész; A megváltásról szóló keresztyén tan forrásai, töredék *Pfleider* berlini theol. tanár felolvasásából; A zsidóság alapeszméinek módszeres bevezetéséről, írta *Levy* dijoni rabbi. Mindezekben a felolvasásokban szintén a liberális és raczionalista theologia ismeretes tanait fejtegetik és népszerűsítik az egyes előadók.

A felolvasások másik csoportja helyzetismertetésnek nevezhető, mert ezekben az egyes felszólalók a vallásos szabadelvűség helyzetét, terjeszkedését és népszerűségét ismertetik. Így *Boross* György kolozsvári unitárius theol. tanár a szabadelvű vallásos gondolkozás Magyarországon való helyzetét ismerteti; *Altherr* baseli lelkész Vallásos szabadelvűség a német Svájcban címmel értekezik; *Mayor* friburgi lelkész felolvasásának tárgya: Szabadelvű irányzat Svájcban; *André* florenczi theol. tanár azt fejtegeti: Miért terjed Olaszországban oly kevésbé a protestantizmus? *Hocart* brüsszeli theol. tanár a belgiumi vallásos szabadelvűségről tart beszédet; *Eerdsman* leydeni tanár a szabadelvű theologia és vallás Hollandiában cím alatt értekezik; *Bowie* unitárius társulati titkár az unitárius egyházak nagybritániai és irországi helyzetét ismerteti; *Southworth* meadvillei theol. tanár a szabadelvű vallás és theologia jövőjéről tartott előadást az Egyesült-Államokban; *Loyson* úrnő a keleti nők vallásos állapotát rajzolja; *Benoyendra* kalkuttai tanár a vallás feladatáról a modern Indiában értekezik; végül *Reville* párizsi tanár a francia egyház és állam különválasztását ismerteti.

Ez a czim- és tartalomjegyzék s a Montet elnöki megnyitó beszédéből fentebb közölt tételek teljes bepillantást engednek a szabadelvű vallásos gondolkozók kongresszusának belső világába. A ki figyelmesen olvassa a közölt prédikációkat és felolvasásokat, annak, még ha nem is ért egyet az előadók vallási irányával és theológiájával, el kell ismernie, hogy ezek a liberális theologusok a magok körében dicséretes munkát végeznek: szorgalmasan terjesztik, vonzó alakban népszerűsítik eszméiket és a más irányú gondolkozók iránt elnézők és türelmesek. A dolgozatok magyar fordítói sorában ott láthatni a magyar unitárius egyház összes jobb íróit: Ferencz József, Boross György, Péterfi Dénes, Józán Miklós, Löfi Ödön, Gál Kelemen, Csifó Salamon, Varga Dénes stb. neveit, a kik az angol, francia és német dolgozatokat jó magyarsággal ültették át irodalmunkba. Az egész könyv pedig rokonszenvesen tájékoztat a liberális vallásos gondolkozás jelen állásáról.

V. F.

Koszorú. 1907. évi sorozat. 10 (131—140.) füzet. A M. P. I. T. kiadása. Budapest, 1907. Hornyánszky V. nyomása és bizománya. Ára füzetenként 8 fillér, az egész sorozaté 80 fillér.

Tizennegyedik évfolyama immár ez az 1907. évi sorozat a széles körben ismert és kedvelt *Koszorú* füzeteknek, melyeknek 13 évi sorozata bold. Hegedüs Sándor tekintélyes anyagi támogatásával jelent meg.

A M. P. I. T. igazgató-választmánya és közgyűlése, bizva a magyar protestáns közönség s különösen a lelkeszi és tanítói kar támogatásában, Károli-alapja utolsó részletének megkockáztatásával, kísérletképen a maga erejéből kiadatta a *Koszorú* 131—140-ik füzetét, mint az 1907. évre szóló tíz füzetes sorozatot. Kiadatta, mert véteknek tartaná ily hézagpótló és népszerű vállalatnak rögtönös megszüntetését; kiadatta, mert bizik a vallásos iratokat kedvelő s azok egyházas és erkölcsi fontosságát méltányolni tudó közönség áldozatkész buzgóságában, hogy a népünk és ifjúságunk evangéliumi keresztyén nevelésében oly áldásosan működő füzeteket megkettőzött terjesztéssel, külön áldozathozatallal is fenn fogja tartani.

A *Koszorú* 1907. évi tíz új füzetét érdemileg méltatni nincs helyén e folyóirat hasábjain, mert a M. P. I. T.-nak kiadványa mind ez a folyóirat, mind a kézalatti füzet-sorozat. De megjelenésüket jelezni, a füzeteket röviden bemutatni és a füzetek erkölcsi és anyagi támogatására a Társaság tagjainak

figyelmét különösen fölhívni, a *Koszorúnak* már fentebb jelzett válsága miatt is, elengedhetetlen kötelességünknek tartjuk. Mert közönségünknek ez évi magatartásától függ a *Koszorú* és a vele közös alaptól fentartott *Házi Kincstár* további élete. Ha e kettős vállalat anyagi és erkölcsi támogatását a magyar protestáns közönség buzgósága egy év alatt megkettőzi, akkor, mint a Társaság vezetősége a jelen füzethez mellékelt *Kérelem*-ben bővebben kifejti, ennek a két népszerű, hasznos és hűzgapótló kiadványsorozatnak jövő sorsa biztosítva lesz. Lábra áll, önerejéből megél. De ha most, a tizenkettedik órában, a halaszthatatlanul szükséges minimális összegben kijelölt anyagi támogatás elmarad, akkor a *Társaság* szégyenszemre és a magyar protestantismus pótolhatatlan kárára *kénytelen lesz a Koszorú füzetek* kiadását megszüntetni.

A *Koszorú* 1907. évi sorozatában a következő füzetek jelentek meg: 131. f. „Az aranyország“, írta Sárány István. Megragadó verses elbeszélés az amerikai kivándorlás és a pénzsovárság ellen. — 132. f. „Ember tervez, Isten végez“, írta Szentkúti Kiss Károly. Erőtéljes erkölcsi rajz két testvér életéből. — 133. f. „Mikor a part szakad“, írta Móricz Zsigmond. Megrázó elbeszélés a népeletből. — 134. f. „Virág a kereszt tövében“. Írta Kapi Béla. Megindító vallásos történet. — 135. f. „A jeruzsálemi templomban“. Írta Osváth Kálmán. Költői leírása annak, mikor Jézus 12 éves korában a jeruzsálemi templomban jár. — 136. f. „Jézus az evangéliumok szerint“. Írta Budai János. Rövid, népszerű Jézus élete. — 137. f. „A megtért“ és „Isten keze“. Írták Zih Sándorné és Patayné Farkas Gizi. Lélekemelő két kis vallásos életkép. — 138. f. „Hit az élet ereje“. Írta Nagy Endre. Elbeszélés egy iparosifjú életéből, a mint Krisztushoz tér. — 139. f. „Bizzál az Úrban“. Átdolgozta Takaró Géza. A gondviselésben való hitnek megható példája. — 140. f. „Áhitat hangjai“. Írta Sántha Károly. Válogatott vallásos költemények gyűjteménye.

A *Koszorú* füzetek Hornyánszky V. könyvkereskedésében Budapesten (Akadémia-u. 4. sz.) rendelhetők meg. Ára egy füzetnek 8 fillér. Tömeges megrendelésnél jelentékeny kedvezmények, a melyekről kívánatra részletes tájékoztatást nyújt a nevezett főbizományos.

Sz. F.

Az ember tragédiája. Drámai költemény, írta *Madách Imre*, bevezetéssel ellátta *Kármán Mór*. Budapest, 1906. Az Athenaeum kiadása. 194 lap, ára füzve 1.20, kötve 1.80 K.

Madách európai hírű drámai költeményének, *Az ember tragédiájának* hatodik népies kiadása a kézalatti mű, melyet a hozzá írt Bevezetés kedvéért mutatunk be röviden e folyóirat olvasóinak.

A Kármán írta Bevezetés nem poetikai taglalását adja a kiváló költeménynek. Nem is irodalomtörténeti felvilágosítására és méltatására vállalkozik. Kármán az iskola szempontjából tárgyalja Madách remek művét, mert újabb középiskolai terveink iskolai olvasmánynyá tették, melynek beható tárgyalása a két felső osztály valamelyikében országszerte kötelező.

Kármán eredeti felfogása szerint Madách költeménye theodicaea, melynek kulcsa a három első és az utolsó (XV.) szín. Korántsem csak keretei ezek a mű tulajdonképi tárgyának, hanem *Az ember tragédiájának* keretszerű része már sajátosképen magának a drámai bonyodalomnak és megoldásának foglalatja. Benne jut kifejezésre a költő erkölcsi álláspontja teljes tisztaságban, s tőle nyer világot a költemény dereka, a történeti képek ama hosszú sora, melyek több változatban az alapvető küzdés tételének csak fokozatos fugáját nyújtják.

Az ember tragédiája, mondja Kármán, költőjének nyíltan kifejezett szándéka szerint, valóságos theodicaea, a világirodalom ily irányú remekei között, tudomásom szerint, a harmadik. Az első a *Jób könyve*, mely az isteni gondviselést törekszik igazolni az egyesek sorsának azon sértő vonásával szemben, hogy miért senyved nehéz bajban épp a jámbor ártatlanul és reménytelenül e földön. A második *Ezra negyedik könyve*, ez a kevésbé ismeretes apocryphus könyv. Nemzetének sanyarú állapotából kiindulva, abból, hogy Isten a saját népét tönkre juttatta, míg ellenségeinek győzedelmet és uralmat adott, hat látomásban veszi kérdésbe írója az emberiség sorsát és sürget feleletet arra, mi az oka és a célja egyáltalán a földi szenvedésnek; mi az alapja a világ bűnösségének, ha Isten a történetének intézője. Harmadiknak sorakozik hozzájuk Madách költeménye, *Az ember tragédiája*. Ez immár végig járván a népek és korok egész történetén, igaz értelmét kérdi a folyton megújuló küzdésnek s erkölcsi kétségeinkkel szemben kívánja igazolni az Úr szentséges akaratát.

Madách költeménye eszmekörének az a központja, hogy a világtörténet az emberiség erkölcsi valójának kinyilatkozása.

Az erkölcsi élet azonban oly bonyolult, sok tényezőjű alkotása az emberi szellemnek, hogy teljességében, összhangzó alakban nem bontakozhatott ki egy időben, egy nép körében. Innen ered minden egyes korszak erkölcsösségének fogyatéka, egyoldalú küzdelme és rendszerint bukása. Az emberiség fejlődésében nem mutatkozik merőben szükségképiség, állandó törvények nem biztosítják folytonos haladását. Bár a természet rendje szerint szolidáris kapocs fűz nemzedéket nemzedékhez, az erkölcsi folytonosság föntartása számot tart az egyén szabad akaratának kötelességszerű elhatározására. Egyedül a gondviselés őrzi meg minden nemes tettnek hatását s intézi az egésznek sorát oly módon, hogy az egyesek buzgalma és odaadó munkássága végtére az egyetemesnek áll szolgálatában: az erkölcsi tökéletesedés mennél összhangzóbb alakulásának.

Madách gondolatvilágának ilyen általános magyarázatát adja Kármán Bevezetése, mely részletesen jellemzi és ismer-teti a tragédia személyeit (Lucifer, Ádám és Éva), a lázadó főangyalt (I. szín), az ember megkísértetését (II. szín), a megoldást, a tragédia szerkezetét, az erkölcsi küzdelmet, a történeti álmképeket, az individuális és szociális életrendet és a végkifejlést az Úr válaszával: „Mondottam ember küzdj és bizva bízzál!”

Részünkről a Kármán Bevezetését talpraesett, helyes kommentárnak találjuk Madách költeményéhez, melyet talá-lóan értelmez, szellemesen magyaráz minden jellemző saját-ságában és lényeges alkatrészében. Éppen azért melegen ajánljuk első sorban a középiskolák számára, de felnőtteknek is eszméltető olvasmányul.

KÖNYVÉSZET.

Folyóiratunk szerkesztőségébe legutóbb a következő könyveket és füzeteket küldték be az egyes szerzők és kiadók:

1. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Szerkesztette *Stromp László*, pozsonyi volt theologiai tanár, VI. évfolyam. A M. P. I. T. pártfogó, alapító és rendes tagjainak 1907. évi könyvilletménye. Budapest, 1907., Hornyánszky V. nyomása és bizománya. 210 lap, ára 3 K.

2. Jézus élete evangéliumi képekben. Írta dr. *Maszyk Endre* theol. akadémiai tanár. A munka II-ik fele. A M. P. I. T. pártfogó, alapító és rendes tagjainak 1907. évi könyvilletménye. Budapest, 1907. Hornyánszky V. nyomása és bizománya. 277—528 lap, ára 3 korona.

3. Protestáns Árvaházi Képes Naptár, az 1908-ik szökőévre. Szerk. *Kenessey Béla*. 31-ik évfolyam. Budapest, 1907. Hornyánszky V. nyomása és bizománya. 153 lap, számos képpel, ára 60 fillér.

4. A genfi egyház kátéja. A keresztyén tudomány tanönyve gyermekek számára. Írta *Kálvin János*, fordította *Czeplédi Sándor*. Pápa, 1907., a főiskolai könyvnyomda nyomása, Kis Tivadar bizománya. 70 lap, ára 60 fillér.

5. Az egyház reformálásának szükségességéről. Írta *Kálvin János*, fordította *Czeplédi Sándor*. Pápa, 1907. Kis Tivadar nyomása és bizománya. 112 lap, ára 80 fillér.

6. Kálvin János értekezése az ereklyékről. Francziából fordította *Czeplédi Sándor*, kiadják a magyar Kálvin-fordítók. Pápa, 1907. Kis Tivadar bizománya. 48 lap, ára 50 fillér.

7. Socialis béke felé. Írta *Fülöp Béla*. Sátoraljaujhely, 1907. Lövy Adolf könyvnyomdája. 46 lap, ára nincs megjelölve.

8. Életkép. Társadalmi betegségünk egyedüli orvosa a szeretet. Írta *Sass János*. Különlenyomat az Evang. Népiskolából. Budapest, 1907. Kókay Lajos bizománya. 55 lap, ára 40 fill.

9. Receptio, paritas és főrendiházi képviselő. Írta dr. *Kérészy Zoltán* kassai kir. jogakadémiai tanár. Budapest, 1907. Politzer-féle könyvkiadóvállalat. 40 lap, ára 1 K 50 f.

10. Magyar írók élete és munkái. A m. t. Akadémia megbízásából írta *Szinnyei József*. A XII. kötet 3. és 4. füzeté. Schandl-Schulhof. — Budapest, 1907. Hornyánszky V. nyomása és bizománya. Ára a 6—6 íves füzeteknek egyenként 1 korona.

11. Vallásos gondolatok Arany János költeményeiben. Székfoglaló értekezés, írta *Bíró Sándor* ref. főgymn. vallástanár. Székelyudvarhely, 1907. Becsek D. fia nyomása. 22 lap, ára nincs megjelölve.

12. De Witt Talmage: Jegygyűrű, 13 egyházi beszéd a házasságról. Angolból fordította *Bokor Sándor* reform. lelkész. Kolozsvár, 1907. Ellenzék könyvnyomda, 118 lap, ára nincs kitéve.

13. A keresztyén egyház története a reformációig, a főbb vallások történetével. A középiskolák V. osztálya számára írta *Tankó Béla* ref. főgimnáziumi vallástanár. Debreczen, 1907. Hegedűs és Sándor kiadása, 92 lap, ára 1 K 80 f.

14. Egyháztörténeti olvasmányok. I. rész a reformációig, a középiskolák V. osztálya számára, ára 1 K 80 f; II. rész a reformációtól kezdve, a középiskolák VI. o. számára, ára 2 K; III. rész a magyar reformáció, a középiskolák VIII. o. számára, ára 2 K 40 f. Összeállította *Tankó Béla* ref. főgimnáziumi vallástanár. Debreczen, 1907. Hegedűs és Sándor kiadása. Az erdélyi reform. egyházkerület által engedélyezett segédkönyvek.

15. Ipari ösztöndíjak. Írta dr. *Dóczi Sámuel*, az orsz. iparegyesület ügyésze. Budapest, Benkő Gyula kiadása, 64 lap, ára 2 K 50 f.

16. Népiskolai reform. vallásoktatás. Az I. o. számára (18 lap, ára 20 f.), a II—III. o. számára (76 lap, ára kötve 50 f.), a IV. és V. o. számára (87 lap, ára 50 f.). Írta *Jancsó Lajos*, marosujvári lelkész, nagyenyedi esperes. Füssy József kiadása és bizománya Tordán.

b) Külföldi irodalom.

Müller I. T.: Die symbolischen Bücher der evang. lutherischen Kirche. Mit einer neuen historischen Einleitung. 10. Aufl. Gütersloh (Bertelsmann) 1907. 987 lap. Ára 10 márka.

1848-ban jelent meg legelőször a lutheri hitvallásos könyveknek ez a „Konkordiakönyv” nevezete alatt 1580 óta ismeretes gyűjteménye. Egy egyszerű lelkész, Müller (szül. 1803. † 1884.) adta ki azokat magyarázatos jegyzetek s egy bevezetés kíséretében. Ezek a magyarázatok s főleg a hitvallásos könyvekbe való bevezetés a reformáció történetének mai ismerete alapján ma már nem állják meg a kritikát. Szerencsés dolog volt tehát *Kolde*, az ismert nevű erlangeni egyháztörténetíró és Luther-tudós részéről, hogy Müller nagy hitvallásos könyvgyűjteményét jubiláris 10-ik kiadásában külön lenyomat alakjában is egy kitűnően tájékoztató történet-hittani bevezetéssel látta el s az egyháztörténettudomány mai fejlett forrástanulmányi álláspontján világította meg az egyes lutheri hitvallások történeti keletkezését és benső tartalmát. Abban is teljesedett a jeles könyvgyűjtemény, hogy előző kiadásaival szemben abba bevette *Kolde* a szász egyházlátogatás nagyhirű cikkeit s az egyes hitvallások szövegének főbb eltéréseit, mi mellett az egyes részletek kitűnő történeti bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel vannak ellátva. A testes kötet végén található nagy terjedelmű név- és tárgymutató rendkívül megkönnyíti az egyes hitvallásos könyvek s azok részletei latin és német szövegének használatát. Jelen *Kolde*-féle alakjában ez a hitvallásos könyvgyűjtemény méltó társa a *Niemeyer*-féle „Collectiót” nélkülözhetővé tett *Müller Károly*-féle nagy református gyűjteménynek. E két könyvgyűjtemény oly nagy kincse a prot. történettudománynak, a melylyel a kath. egyház sem római pápás, sem keleti görög alakjában nem dicsekedhetik. Különben még e ponton is a prot. tudósok (p. o. *Danz*, *Kümmel*, *Gass* és *Kattenbusch*) az ő forrásaik.

Sorra egymásután bő irodalomtörténeti alapon ismerteti *Kolde* az ágostai hitvallás és az ő apologiájának, ennek a két legkiválóbb lutheri hitvallásnak, továbbá a smalkaldi cikkeknek, Luther két kátéjának s a *Formula Concordia* szövegszerű keletkezésének történetét s végül az először 1580-ban Dresdában megjelent ú. n. Konkordiakönyv összeállításának dogmatikai és egyházpolitikai viszonyaiba vezeti be az olvasót. Azután sorra közli az egyes lutheri hitvallásoknak egymással párhuzamos latin és német szövegét. Végül megjelöli a testes kötet végén mindkét szöveg főbb eltérő olvasási módját, szövegkritikai alapon meghatározza a hiteles szöveget, bő idézeteket ad a hitvallásos könyvgyűjteményben található egyházi és világi írókból s a zsinati határozatokból és kánoni tételekből,

összeállítja a gyűjteményben foglalt hitvallásos könyveknek s azok főbb cikkeinek tárgyi jegyzékét s az egész művet összefoglalólag közli a rendkívül bő név- és tárgymutatót.

A lutheri hitvallásos könyvek e klasszikus Müller-féle gyűjteményéről szólva jó volna, ha a Luther-társaság gondoskodnék az ágostai hitvallás Paulik-, az apologia Mayer- és a smalkaldi cikkek Masznyik-féle magyar szövege mellett a két káté és a Formula Concordiae magyar fordításáról, és mielőbbi gyűjteményes kiadásáról. Lám, a mi hazai ev. szláv testvéreinknek már is van ilyen hitvallásos könyvgyűjteményük Baltik püspök buzgóságából a Transcius-egylet kiadásában. S aztán a Müller Károly-féle református könyvgyűjtemény sikerült magyar fordítása is bizony díszére válnék amúgy is szegényes magyar prot. egyházi irodalmunknak. Gondolkozunk a kérdésről. A reformáció evangéliumi hittudatának gazdag tartartalma van e könyvekben letéve. Sz. M.

Stein L.: Die Anfänge der menschlichen Kultur. Einführung in die Sociologie. Leipzig (Teubner), 1906. 146 lap. Ára kötve 1'50 márka.

A berni tudományegyetem jeles bölcsészettanárának, hazánkfiának ez a műve is tárgyilag és alakilag egyaránt méltó társa az ő többi, általunk is ismertetett művelődés- és társadalombölcseleti műveinek.

Előszavában helyesen mondja, hogy csakis a nyelv és írás, erkölcs és jog, vallás és művészet eredetébe és lényegébe való mélyebb betekintés alapján érthetjük meg valójában korunk kulturproblemaíit. A kulturértékek kezdetei jelen művelődésünk tükörképei, épp azért híve a történet-genetikai módszernek. Kulturbölcseleti rajzából a történelemnek ki fog tűnni az a törekvés, hogy átmeneti hidat kell csinálnunk a törvények világával foglalkozó természet-tudományokról az emberi célokat és értékeket tárgyaló kulturtudományokhoz.

Első tanulmányának czime: „*természet és kultúra*“. A természet, Kant találó szavai szerint, „az általános törvények által meghatározott lét“, vagyis a környezet uralma az ember felett, a mellyel szemben a kultúra „az ember uralma a környezete felett“, a melyben „győz az ember a nyers erőn és természetén“. Ennyiben „a kultúra a természet kormányzója“, s a kulturember a nagy átalakító és diadalmaskodó Prometheus. A természeti világban törvények, a kultúra terén célok az uralkodók. A természetmagyarázat mechanizmusát annak teleologiai felfogása váltja fel. A munka a kultúra eszköze, míg a henyélés az emberiség „eredendő bűne“. Természettől fogva Kant szerint lusta az ember, a kultúra őt munkássá teszi. Minden kultúra társadalmi produktum, s mint ilyen az

emberi munkaerőnek alkalmazkodása a célok és feladatok megvalósításához. Nem a lét, hanem a munka, az erő, az energia a fődolog. Ez úgy az egyéni, mint a világi létnek egyetlen helyes értelme.

Majd ismerteti Stein „a történetelőtti embert“. A tagozott nyelv kialakulásáig az ember a flóra és fauna módjára tisztán természeti produktum volt. A nyelv keletkezésével lépte át a kultura küszöbét. Meggyőzően fejtegeti aztán az emberi nem korának, ősi lakóhelyének és főleg egységes eredetének a kérdését, mely utóbbi a biblia felfogásával egyezően „az anthropologia egyik sarkalatos tétele“. Az emberi nem egységes eredetének a híve az elsőrangú tudós tekintélyek sorából egy Baer, Ranke, Kollmann, Virchow, Linné, Buffon, Lamardi, Cuvier, a két Humboldt, Müller és mások, úgy hogy a monogenista hypothesis a tudomány egyik megdönthetetlen vívmánya. A tanulmány végén találóan jellemzi a természeti ember megkötöttségét s a kulturember szabadságát (23. l.).

A harmadik tanulmány címe „a munkafelosztás kezdetei“. A kulturrendszer az akarat és az értelem közös produktuma. „Viribus unitis“ a jelszava a természet és a kultura határvonalának, vagyis minden kultura „socialis produktum.“ Az abstrahálás képessége szüli a maradandó kulturértékeket, s ez feltételezi a munkafelosztás elvét. Ez nem más, mint a munka alkalmazkodása a korlátolt emberi erőhöz. A szerszám alakítja át az embert, s ehhez a természeti ember ösztönével szemben fogalomalkotásra van szüksége. A fogalmak szellemi háztartásunk fiókjai. Nagy eredményt kell elérnünk kevés munkaerővel. Modern munkafelosztásunk nem az izmokhoz, hanem az idegekhez szól. A munka szüli s annak felosztása megtartja és fokozza a kulturát. Aristoteles elavult tervezetével szemben így osztja föl a munkát: 1. testi és szellemi, 2. szabad és kötött, 3. produktív és inproduktív s 4. tanult és tanulatlan munka. A testi és szellemi munkának közeparánya a legjobb munka.

Negyedik tanulmányában „a fajképzés kezdeteit“ ismerteti. Behatóbban fejtegeti itt „a fajt, mint divatos tudományos problémát“, a fajkérdés tudományos jelentőségét, a problema logikai módszeres jelentését, annak felsőbb nemi fogalmát, elméletének benső ellentmondásait s tudományos értéktelenségét, annak valódi tudományos magvát, hármassá válását, s a humanitást, mint a történelem végcélját.

Az ötödik tanulmány címe „a gazdasági kultura kezdetei“. Minden civilizatio az ember szerszámos kulturmunkásságának műve és eredménye. Az ember „tüzet gyújtó lénynek“ nevezhető. A tűz szabadítja föl az embert a rög alól. Neki köszönheti házias és erényes jellegét. A játék iránti ösztön a művészet és a tudomány kezdete. A forgalom legrégebb formája a csere. E tanulmányában is bőven használja föl Stein az ide vonatkozó gazdag szakirodalmat.

A hatodik tanulmány „az intellektuális kultura kezdetéről“ érte-

kezik. A beszéd és a gondolkozás az emberek társas együttlétének eredménye. E társas együttlét nélkül nincs nyelv, nyelv nélkül nincs gondolkozás s abstraháló gondolkozás nélkül nincs határvonal ember és állat között. A nyelv eredete Wundt szerint az ember képzetinek és érzéseinek nyilvánításában keresendő. Behatóan ismerteti itt a szerző a nyelv eredetének szokásos elméleteit, míg az írás a képirásra vezethető vissza. A mérték és a szám minden tudomány alapja. Az intellectuális kultúra útja a nemről a példányra, a közönségről az egyénre s az emberiségről a lángelmére vezet.

Különösen érdekes és tanulságos „*a morális és vallásos kultúra kezdeteiről*“ szóló tanulmány. A mint a játék ösztöne szüli a művészetet, az ismeret vágya a tudományt s az önfentartás érzete a gazdasági kulturát, úgy a propagálás a nemi morált s a társas ösztön a socialis kulturát. Család és vallás, erkölcs és morál az egykori kannibált épp úgy alakítja át erkölcsi lénynyé, a mint a tulajdon és a jog, a társadalom és az állam őt socialis lénynyé változtatja. Az ember morális érzülete a családban gyökerezik. A vérrokonságban van a socialis törekvések eredete, s ez minden erkölcs és morál forrása. Az anyai köteléssel szemben az apaság későbbi jogi kategória. Az anyai és apai jog közötti viszony kifejlődése azt igazolja, hogy az ösztön uralma lassankint az ész uralmának engedte át helyét. A vallás útja a fetichismusról az egy istenre vezet. A vallás hármassá ős formája: animismus, fetichismus és totemismus. Organikus módon fejlődött ki az emberiségben a jog, morál, állam és vallás egyaránt. A vallásos kultúra természetes kifejlődésének ismeretében szerzőnél csak az a hiba, hogy szem előtt téveszti az emberi nem isteni nevelésének felséges gondolatát a zsidóságban és a keresztyénségben.

Az utolsó tanulmány czíme „*a socialis kultúra kezdetei*“, vagyis itt behatóbban fejtegeti a tulajdon, a jog, a társadalom és az állam eredetének vitás kérdéseit. Vad- vagy házi állat-e az ember eredetét tekintve? Hobbes-Nietzsche az első, Aristoteles és Rousseau a másik nézetnek a híve. Vérszeretetnek nevezi Ratzenhofer, helyi közösségnek Mucke, utánzásnak Tarde, munkafelosztásnak Durkheim, gazdasági alakzatnak Grosse, faji küzdelemnek Gumplovicz, rokonszenvéretnek Zeuker s korosztálynak vagy férfiszövetségnek Schurtz. Szerzőnk szerint a socialis a prius, az egyéni a posterius. A jog és a hatalom elve vezet a társadalomról az államra. Az állam tulajdonképeni organum, az embert szelidítő és művelő eszköz. A kultur-ember alkot gondolkozására nézve szabályokat, a természeti életre nézve törvényeket s az állami életre szervezeteket. Az egyén változik s a közösség él most és mindenkoron.

Egy gondosan összeállított név- és tárgymutató csak emeli e bevezető jellegű sociologiai mű használhatóságát. Sz. M.

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1907. évi szeptember hó 1-től 30-áig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok tőkefizetése: Thury Etele Pápa 40 K.
2. Alapító tagoktól 5% kamatokból, 1907-re: Pokoly József Kolozsvár, dr. Schneller István Kolozsvár.
3. Rendes tagoktól évi 12 koronával, 1907-re: Lévy Lajos Sárkeresztúr, Engisch Frigyes Szeghegy, Hollerung Károly Modor, dr. Haviár Gyula Szarvas, dr. Kováts István Ujbanovce, Kis Dániel Deáki, Paulinyi Károly Mezőberény; — 1905—1907-re: ifj. Bocsor Lajos Tengőd; — 1904—1907-re: Budai János Berekböszörmény (42 K); — 1906 és 1907-re: Sántha Károly Sárszentlőrincz.
4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával, 1907-re: Votiski Károly Kés-márk, dr. Csécsi Miklós Makó, Csizmadia Jenő Bánhorvát, Pataki Sándor Miskolcz, dr. Márk Ferencz Okány; — 1905-re: Zehéri Lajos Hódmezővásárhely, Nagy Kálmán R.-Tanyán (3 K); — 1906 és 1907-re: Magyar Bertalan B.-Dobrony, Kapi Béla Körmend; — 1907 és 1908-ra: Antal Lajos Ászár.

Összesen befolyt 326 kor.

Budapest (IV., Deák-tér 4), 1907 október 1.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok.

Olvasóinknak pártoló figyelmébe és munkás szeretetébe ajánljuk folyóiratunk külön mellékletét, melyben új tagok gyűjtését, a Károli-alapra adományok és alapítványok szerzését s általában a Társaság megerősítését kérjük a Választmány és a Közgyűlés megbízásából.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 16—20 ív, minden kötet ára. csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahitat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családi költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

E hitépítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőtéljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Előadások a keresztyénség erkölcstanáról.** Luthard után németből fordította Csiky Lajos. Kiváló tájékoztató és építő munka. 8°, ára füzve 3 K.

4. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

5. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

6. **Jézus élete evangéliumi képekben.** Írta dr. Masznyik Endre. Lélekemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P. Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezék személyesen vagy levélben a Társaság titkáránál, Szóts Farkas theol. tanárnál, Budapest, XI., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság céljait előmozdítani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezék levelezőlapon a Társaság főbizománnyosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utcza 4.